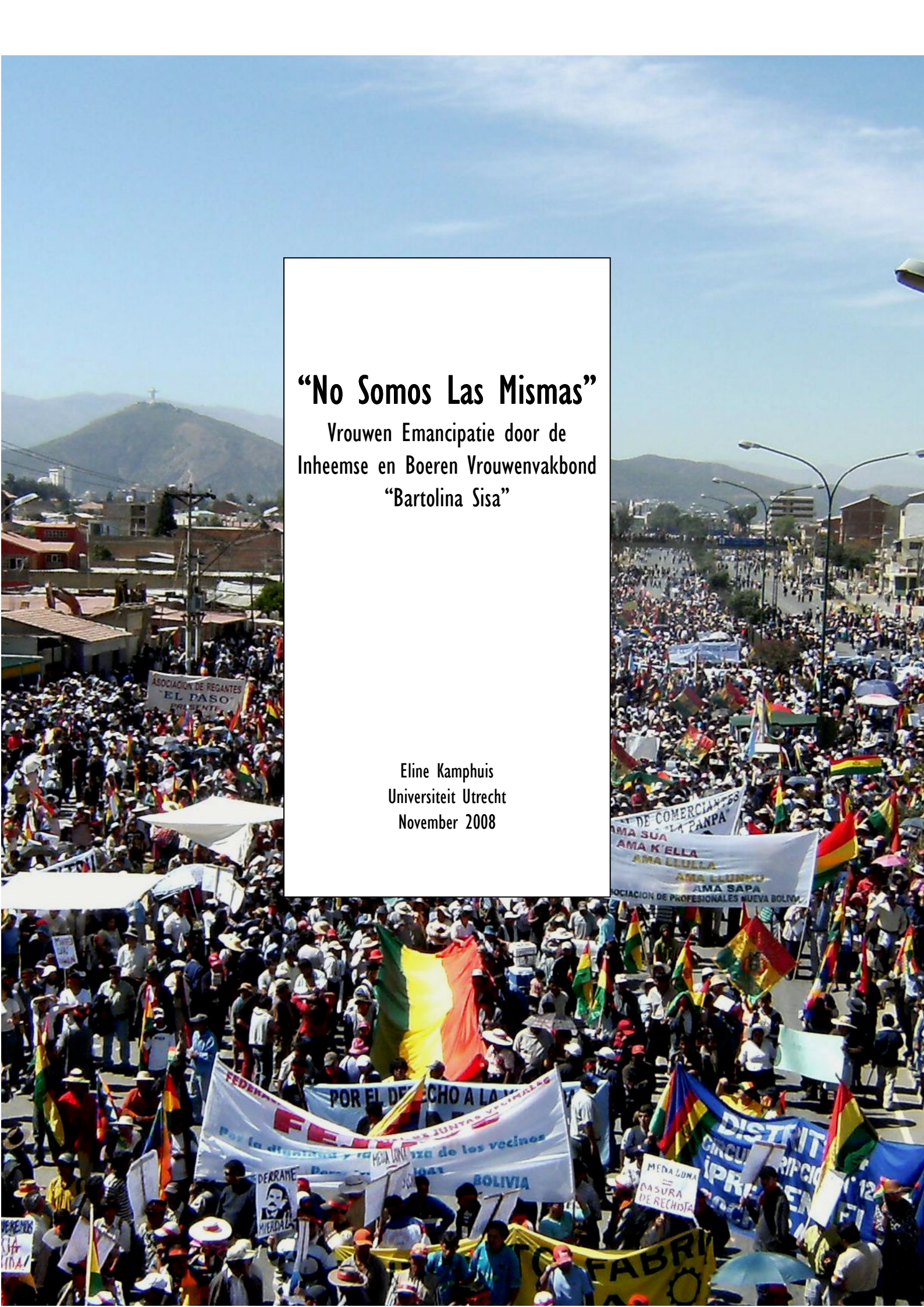

“No Somos Las Mismas”

Vrouwen Emancipatie door de
Inheemse en Boeren Vrouwenvakbond
“Bartolina Sisa”

Eline Kamphuis
Universiteit Utrecht
November 2008

“No Somos Las Mismas”

Vrouwen Emancipatie door de Inheemse en Boeren Vrouwenvakbond
“Bartolina Sisa”

Deze Masterscriptie is gebaseerd op een antropologisch onderzoek en is onderdeel van de Masteropleiding ‘Culturele Antropologie: Multiculturalisme in Vergelijkend Perspectief’ van de Universiteit Utrecht.

Eline Kamphuis
Studentnummer: 0455326
elinekamphuis@hotmail.com
Begeleider: Prof. Dr. Wil Pansters
November 2008

Afbeelding omslag: Deze foto is gemaakt vanaf de Puente Quillacollo, de brug over de Avenida Blanco Galindo, dit is een drukke weg tussen Cochabamba en Quillacollo. Ik heb deze foto gemaakt tijdens de mars tegen het referendum voor de autonomie van Santa Cruz

Inhoudsopgave

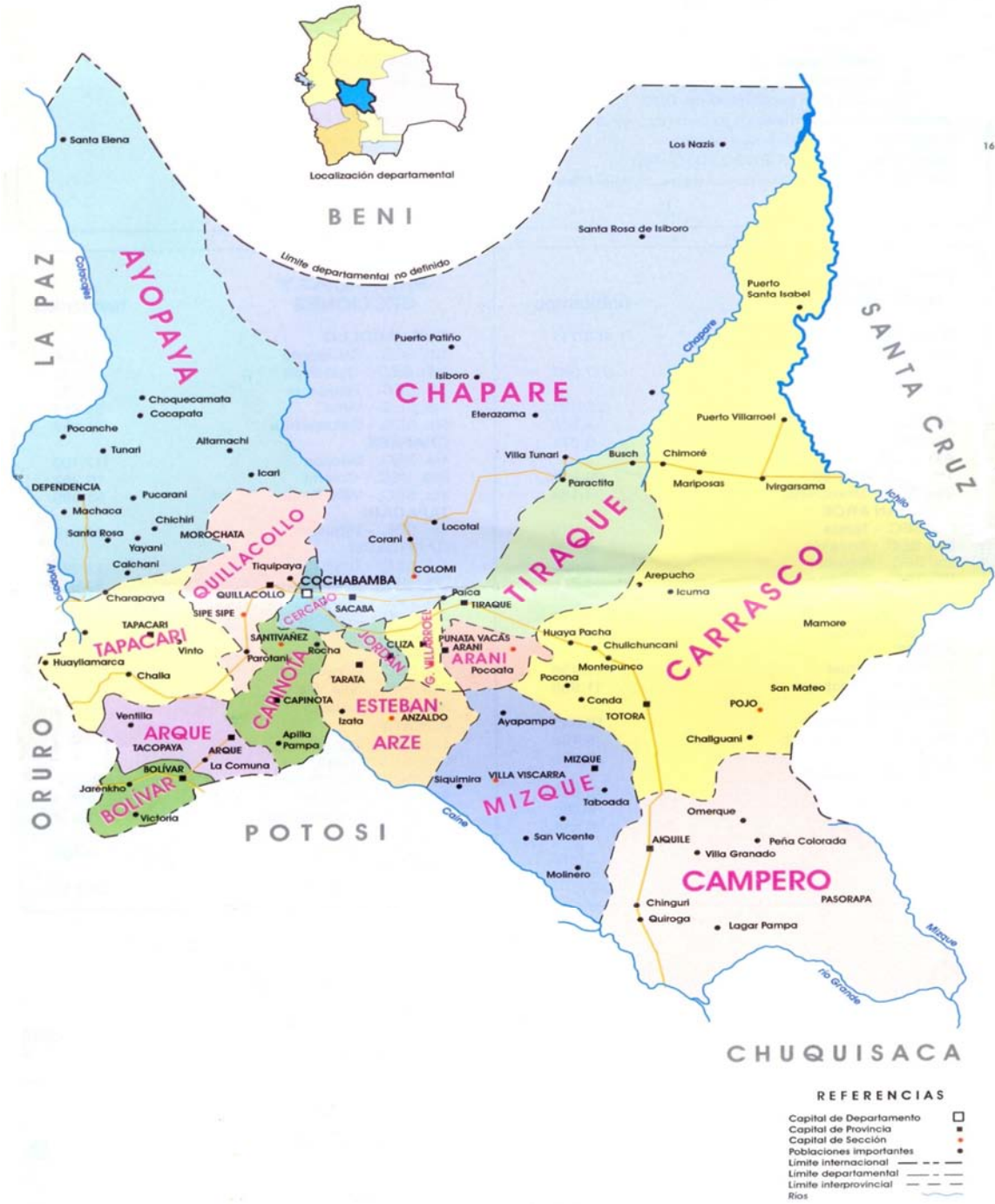
Lijst met afkortingen	4
Plattegrond 1: Kaart van Bolivia	5
Plattegrond 2: Kaart van het departement Cochabamba	6
Proloog	7
1. Inleiding: Gender en Multiculturalisme	9
§ 1.1 Onderzoek bij de Bartolinas	13
§ 1.2 Opbouw	17
2. Inheemse mobilisaties in Latijns Amerika en Bolivia	18
§ 2.1 Neo-indiaanse bewegingen in Latijns Amerika	19
§ 2.2 De opkomst van boerenvakbonden in de Boliviaanse hooglanden	22
3. Vrouwenemancipatie in een Inheemse beweging	26
§ 3.1 De boeren vrouwenvakbond Bartolina Sisa	27
§ 3.2 Chachawarmi, een prekoloniale oplossing voor gender gelijkheid	34
4. Nosotras y las Otras	38
§ 4.1 De verschillende vrouwen klassen	39
§ 4.2 De Mujeres Creando beweging	41
§ 4.3 De NGO vrouwenbeweging	42
5. De ambiguïteiten van <i>chachawarmi</i>	46
§ 5.1 De samenwerking van de Bartolinas met de CSUTCB	47
§ 5.2 Alleenstaande Bartolinas staan niet alleen	49
6. Conclusie	52
Epiloog	56
Literatuur	58
Bijlage 1: Organigram van de `FNMCIOB`	61
Bijlage 2: Directie departement Cochabamba	62
Bijlage 3: Bijgewoonde georganiseerde activiteiten	63
Bijlage 4: Lijst met informanten	64

Lijst met afkortingen

APDHB	Asamblea Permanente de Derechos Humanos de Bolivia
CEDAW	Convention on the Elimination of all forms of Discrimination Against Women
CNTCB	Confederación Nacional Trabajadores Campesinos de Bolivia
CSUTCB	Confederación Sindical Unica de Trabajadores Campesinos de Bolivia
FSUTCC	Federación Sindical Única de los Trabajadores Campecosinos de Cochabamba
IFFI	Instituto de Formación Feminina Integral
ILO	International Labour Organisation
INRA	Law of the National Institute of Agrarian Reformation
IMF	Internationaal Monetair Fonds
MAS-IPSP	Movimiento al Socialismo - Instrumento Político por la Soberanía de los Pueblos
MNR	Movimiento Nacionalista Revolucionario
NGO	Niet-gouvernementele organisatie
OXFAM	Oxford Committee for Famine Relief
UNICEF	United Nations International Childrens Emergency Fund
VN	Verenigde Naties

Plattegrond 2: Kaart van het departement Cochabamba

Bron: Peco'z

Proloog

Onderzoek doen naar genderverhoudingen was voor mij niet meteen voor de hand liggend. Gender is de sociaal bepaalde betekenis voor man en vrouw (Hesse-Biber en Carger, 2000:91). Zeker, ik had al wel een aantal keer een aan dit onderwerp gerelateerd paper geschreven toen mijn interessegebied nog de Pacific was over de stigmatisering van vrouwen in Hawaïi, over de nadelig effecten van inheemse rechten op de positie van de vrouw in Vanuatu en tevens over de rol van vrouwen in ontwikkelingshulp. Ook in mijn Bachelor onderzoek had ik onderzoek gedaan onder vrouwen in Guatemala, naar de invloeden van globalisering op hun kledingkeuze. En toch wilde ik mijn onderzoeksonderwerp niet vastleggen op gender. Onderzoek doen onder inheemse vrouwen in Bolivia trok mij aan, maar de stap om gender in mijn onderzoek te betrekken vond ik te groot. Zo buitengewoon was mijn interesse in dit onderwerp toch niet? Naarmate ik echter mijn onderzoeksonderwerp verder begon uit te werken, moesten er keuzes gemaakt worden en de keuze voor gender leek mij uiteindelijk toch het interessantste. Na veel wikken en wegen zou ik gender het centrale onderwerp maken van mijn scriptie.

Na meer dan een maand intensief bezig te zijn geweest met de voorbereidingen en het schrijven van een onderzoeksopzet had ik het gevoel dat alles in kunnen en kruiken was. Ik had mijn theoretisch kader gemaakt, probleemstelling opgesteld en onderzoeksvragen, -populatie en -locatie omschreven. Ik had het gevoel dat ik me zo goed had voorbereid dat ik precies wist wat ik kon gaan verwachten. Maar toen ik in de bus zat die mij van La Paz na een reis met veel vertragingen in acht uur naar Cochabamba moest brengen gierden de spanningen door mijn lichaam. Toen ik aankwam dacht ik ‘dit moest het dan echt zijn.’ Recht voor mij zag ik het typerende Jezusbeeld van Cochabamba op een heuvel midden in de stad staan. ‘In deze stad liggen de antwoorden op mijn vraagstellingen op mij te wachten’ Ik zou vier maanden in deze stad gaan verblijven. Wat zou er in die vier maanden allemaal gaan gebeuren? Wat zou ik allemaal gaan meemaken?

Ondanks de positieve instelling en hooggespannen verwachtingen waarmee ik mijn onderzoek instapte, waren de eerste weken van mijn onderzoek geen ‘wittebroodsweken’. Zo had ik bijvoorbeeld mijn zinnen van te voren gezet op het doen van onderzoek bij een ‘inheemse studentenvereniging’, maar deze bleek niet meer te bestaan. Gelukkig had ik vanuit Nederland al een aantal contacten gelegd in Cochabamba en deze kwamen direct na dit slechte nieuws met de

suggestie om onderzoek te gaan doen bij een ‘inheemse vrouwenvakbond’. Deze geboden mogelijkheid heb ik toen aangegrepen en uiteindelijk heb ik mijn onderzoek bij hen gedaan.

Ik ben al mijn contacten in Cochabamba zeer dankbaar voor hun hulp tijdens mijn onderzoek. Zonder hen had ik het onderzoek niet kunnen doen en was deze scriptie er nu niet geweest. Magui en Valeria zijn de twee centrale vrouwen geweest in mijn onderzoek en ik ben hun veel dank verschuldigd. Ik wil Magui bedanken, zij heeft voor mij de deuren bij de Bartolinas geopend. Al haar inzet en energie om er voor te zorgen dat ik mijn onderzoek goed zou kunnen afronden hebben diepe indruk op mij gemaakt. Valeria heeft er voor heeft gezorgd dat ik welkom was bij de Bartolinas. Als secretaresse had zij alle informatie over de dagelijkse gang van zaken, maar doordat haar visie die van een relatieve buitenstaander was, gaf deze aan mijn onderzoeksinformatie een andere invalshoek, die van onschatbare waarde bleek. Ook de leden van de Bartolinas ben ik dankbaar dat zich hebben opengesteld voor mijn onderzoek, dat zij hun aarzelingen hebben laten varen en dat ik in vertrouwen werd genomen om zo hun inspirerende verhalen aan te mogen horen. Mijn lieve leraressen Spaans, de zussen Patricia en Lily Reynolds. Naast hun hulp met de taal zijn zij ook nog eens belangrijke vertrouwenspersonen voor mij geworden tijdens mijn onderzoek. Adolfo Ticuna die mij introduceerde bij vele andere vrouwenorganisaties. Mijn Cochabambaanse vrienden Diego, Sergio, Chello en Julia *dentro el tiempo que nos conocimos me pareció muy increíble los momentos de aventura.*¹ En mijn Nederlandse vriendin in Cochabamba Monique Veltman, voor alle afleiding, de gezellige dingen, waar zij me mee naar toe nam en dat we zoveel steun aan elkaar konden hebben tijdens het doen van onze eigenlijk zo verschillende onderzoeken. Dit heeft er toe bijgedragen dat ik ook persoonlijk een geweldige tijd in Bolivia heb gehad.

Ook aan het thuisfront wil ik mijn dank uitspreken. Pappa, mamma en Menno voor jullie steun en behulpzaamheid. Ik weet echt niet hoe ik het zonder jullie had kunnen doen. Ik wil mijn vrienden en vriendinnen in Nederland bedanken die altijd bij mij zijn gebleven en voor mij klaar hebben gestaan. Tenslotte wil ik mijn dank uitspreken naar mijn begeleider Prof. Dr. Wil Pansters voor zijn kritische, maar altijd rechtvaardige begeleiding die mij tijdens dit hele onderzoeksproces steeds heeft uitgedaagd om nieuwe interessante velden te verkennen.

---

¹ Vrije vertaling: binnen de tijd dat wij elkaar hebben gekend heb ik de avonturen die wij hebben beleefd geweldig gevonden.

1.

Inleiding: Gender en Multiculturalisme

“In de VN verklaring van de Rechten van Inheemse Volken staat in artikel 44 dat mannen en vrouwen gelijke rechten hebben.² Deze verklaring is door 143 landen aangenomen. Die landen hebben geschreeuwd voor de rechten van de vrouw.”

Christina Baretos, La Paz

In de jaren tachtig en negentig is in Bolivia een aantal succesvolle hervormingen doorgevoerd ter verbetering van de rechten en vrijheden van de vrouw. Op 8 juni 1990 is de door de VN opgestelde CEDAW-conventie³ geratificeerd en zijn soortgelijke internationale protocollen ondertekend, zoals het ‘Beijing platform for action’ en het ‘Inter-Amerikaanse verdrag voor het verbod, de sanctie en de bestrijding van geweld tegen de vrouw’. Naar aanleiding van deze ratificaties zijn artikelen tegen seksueel en huiselijk geweld in de nationale wetgeving opgenomen. Ondanks deze progressieve hervormingen behouden mannen in Bolivia een betere positie en ervaren vrouwen nog steeds problemen wanneer zij een beroep doen op hun gelijke rechten, bijvoorbeeld bij toegang tot onderwijs en gezondheidszorg en gelijke betaling voor hetzelfde soort werk. Het zijn bovendien met name de inheemse vrouwen in Bolivia die geen baat hebben bij deze hervormingen, omdat zij er geen beroep op doen doordat de regelgevingen gebaseerd zijn op mondiale juridische akkoorden. Christina Baretos is zo’n inheemse vrouw die vindt dat deze hervormingen niets hebben opgeleverd voor de verbetering van de positie van de vrouw. Christina is lid van de ‘Inheemse en Boeren Vrouwenbond Bartolina Sisa’⁴ in La Paz. De Bartolina vakbond is een inheemse vrouwenbeweging die zich inzet voor de bevordering van de inheemse cultuur en de emancipatie van vrouwen. De Bartolinas zijn er van overtuigd dat inheemse identiteit en groepsrechten ervoor zorgen dat de positie van de vrouw zal verbeteren. Deze stelling van de Bartolinas is in tegenspraak met de theorie die Susan Okin bespreekt in haar beroemd

---

² In de verklaring staat letterlijk in artikel 44: All the rights and freedoms recognized here in are equally guaranteed to male and female indigenous individuals.

³ *Convention on the Elimination of all forms of Discrimination Against Women*

⁴ *La Federación de Mujeres Campesinas Indígenas y Originarias de Bolivia: Bartolina Sisa*. In het vervolg zal ik ook naar de vakbond refereren als ‘de Bartolinas’, de naam waarmee zij zichzelf ook omschrijven.

geworden controversiële artikel “*Is Multiculturalism Bad for Women?*” (1999), waarin zij verklaart dat er een spanning bestaat tussen multiculturalisme en feminisme.

De opvatting van Okin over het feminisme gaat uit van het principe dat aan ieder individu gelijke rechten moeten worden toegekend. Zo moeten mannen en vrouwen gelijke economische kansen krijgen en moet geweld tegen vrouwen te allen tijde worden bestreden. De laatste decennia zijn echter verschillende theorieën ontwikkeld waarin wordt gesteld, dat het toekennen van deze liberale individuele vrijheden onvoldoende is. Op die manier kan immers geen rekening worden gehouden met mensen die hun identiteit vormgeven op basis van een groepsidentiteit (1999:10-11). De Canadese politiek filosoof Will Kymlicka (1999) concludeert hieruit dat speciale groepsrechten van belang zijn om gelijkheid tussen verschillende culturele minderheden te garanderen (Okin, 1999:31).

Kymlicka pleit ervoor dat speciale groepsrechten worden toegekend aan culturele minderheden, waar de rest van de samenleving geen aanspraak op kan maken. Het begrip *societal culture* speelt een belangrijke rol in dit betoog. Culturele minderheden zoals inheemse bevolkingen, etnische minderheden en religieuze groeperingen hebben ieder een eigen *societal culture*. Kymlicka definieert *societal culture* als een cultuur die betekenis geeft aan de leden van groeperingen voor de manier van handelen in maatschappelijke, religieuze en sociale activiteiten, zoals onderwijs, werk en vrijetijdsbesteding. Volgens Kymlicka heeft *societal culture* een dusdanig fundamentele invloed op het leven van culturele minderheden dat het via speciale groepsrechten moet worden beschermd. Kort gezegd, zonder groepsrechten kunnen de culturele minderheden niet van dezelfde vrijheden profiteren als de dominante meerderheid (1999:11).

Okin voorziet echter een probleem met het toekennen van groepsrechten en stelt zich de vraag: “Wat moet er gedaan worden wanneer deze normen van culturele en religieuze minderheden botsen met de norm van gender gelijkheid, die, zij het vaak alleen formeel (schendingen zijn nog aan de orde van de dag), door liberale staten erkend wordt?” (1999:9). Okin legt uit dat bepaalde culturele praktijken een negatieve invloed hebben op de positie van de vrouw, omdat de reproductieve rol van de vrouw en de controle van de man over de vrouw bij minderheidsculturen vaak centraal staan. In de westerse liberale samenleving hebben culturele praktijken ook een soortgelijke achtergrond, maar worden juridisch gezien wel dezelfde vrijheden en mogelijkheden voor zowel vrouwen als mannen gegarandeerd (1999:17). Okin geeft een eenzijdig en ongenueanceerd beeld van minderheidsculturen door te stellen dat hierbinnen de

seksuele en de reproductieve rollen van de vrouw nog wel in stand gehouden worden. Vrouwen horen kinderen te baren, thuis te blijven en voor hun man en kinderen te zorgen. Zij kunnen zich daarbuiten niet ontplooien. Daarnaast worden volgens Okin vrouwen in minderheidsculturen gekarakteriseerd als zwak, emotioneel en onbetrouwbaar, waardoor de macht van mannen over vrouwen noodzakelijk blijft (1999:13). Dit zorgt ervoor dat culturele praktijken zoals polygamie, vrouwenbesnijdenis en het dragen van hoofddoeken voort blijven bestaan.

Met het toekennen van groepsrechten zal de achtergestelde positie van de vrouw in minderheidsculturen niet verbeteren. Ten eerste omdat de machtsongelijkheden tussen man en vrouw blijven bestaan, omdat culturele-, geloofspraktijken en belangen door de mannen worden bepaald. Ten tweede wordt er geen rekening gehouden met wat zich in de privésfeer tussen man en vrouw afspeelt, wanneer men stelt dat ieder mens het recht heeft op een eigen cultuur. In het geval van migrantengemeenschappen zal het toekennen van groepsrechten aan minderheidsculturen er dan ook voor zorgen dat een liberale staat een systeem in stand houdt dat in het land van herkomst van deze vrouwen niet langer door hen wordt geaccepteerd. Binnen het land van herkomst is dit systeem echter nog dusdanig sterk aanwezig, waardoor de vrouwen er moeilijk tegen in opstand kunnen komen (1999:12).

De Turks-Amerikaanse filosofe en politicologe Seyla Benhabib (2002) stelt dat Okin een holistische blik heeft op cultuur en culturele processen en dat zij te weinig rekening houdt met het vermogen van vrouwen uit minderheidsculturen om de vorming van hun identiteit bespreekbaar te maken (2002:104). Wanneer men er bij voorbaat vanuit gaat dat de positie van de vrouw wordt gemarginaliseerd dan is uitsluiting van vrouwen bij de culturele dialoog onvermijdbaar. Het perspectief van Benhabib is dat er naar gestreefd moet worden om degenen die worden geraakt door culturele praktijken worden betrokken bij de dialoog. Haar model is een deliberatieve democratie voor multiculturalisme. Wanneer vrouwen worden aangemoedigd om deel te nemen in het debat dan blijven de beslissingen die worden gemaakt rondom multiculturalisme niet beperkt tot de dominante ideeën in de gemeenschap. Benhabib erkent de machtige positie die mannen hebben bij de vorming van het verhaal achter de culturele identiteit en daarom acht zij het van belang dat er wordt voldaan aan een drietal voorwaarden om een eerlijke machtsverdeling binnen minderheidsgroeperingen te waarborgen: ten eerste dat leden van minderheden dezelfde aanspraak moeten kunnen maken op civiele, politieke, economische en culturele rechten als de leden van de meerderheid; ten tweede dat er vrijwillige toetreding is

van het individu bij een groep, onafhankelijk van zijn verdienste of zijn geboortachtergrond, waarbij de staat geen zeggenschap mag hebben over deze toetreding; en ten derde dat het individu de vrijheid heeft om de groep te verlaten zonder verlies van formele en informele privileges.

Benhabib licht haar argument toe aan hand van de Franse hoofddoek affaire. Op 4 november 1989 deed de Franse Hoge Raad uitspraak in de zaak waarbij een Franse school de toegang ontzegde aan drie moslim meisjes die een hoofddoek droegen. De Hoge Raad stemde met dit verbod in en baseerde zich hierbij op het filosofische principe *laïcité* dat sinds de Franse Revolutie als grondslag van het nationale schoolsysteem wordt gehanteerd. *Laïcité* kan worden gezien als het principe van de scheiding van kerk en staat om de neutraliteit van de staat te waarborgen en vrijheid van religie te beschermen. Door *laïcité* is het dragen van religieuze kenmerken in de openbare ruimtes verboden. Benhabib stelt dat met de afkeuring van het gebruik van hoofddoekjes de Raad een vergissing maakt, omdat het dragen van de hoofddoek door de meisjes een politiek gebaar is. De meisjes zijn immers op advies van de voorzitter van de nationale moslimorganisatie tot deze actie overgegaan, hun ouders daarentegen keurden het gebruik van de hoofddoek juist af. Het besluit van de Raad was alleen genomen op basis van het effect van het dragen van een hoofddoekje voor de school. De mening van de meisjes werd niet gevraagd. Benhabib zegt dat de participatie van vrouwen juist van belang is, omdat alleen door hun actieve participatie in het debat er een democratische vorm van multiculturalisme kan ontstaan. Benhabib adviseerde aanvullend empirisch onderzoek naar de mening van vrouwen over dergelijke culturele praktijken, want alleen dan kan het juiste oordeel over deze praktijken geveld worden.

Dit voorstel lijkt mij een zinnige weg en ik heb daarom met mijn onderzoek gekeken hoe de vrouwen van de Inheemse en Boeren Vrouwenbond Bartolina Sisa zich inzetten voor zowel etnische identiteit als de verbetering van de positie van de vrouw. In mijn onderzoek was de volgende vraag mijn centrale vraagstelling:

Welke betekenis kennen de leden van de “Federación de Mujeres Campesinas Indígenas y Originarias: Bartolina Sisa” toe aan respectievelijk gender identiteit en de etnische identiteit en hoe manifesteert dit zich in de praktijk?

Ik heb deze vraag opgedeeld aan de hand van vier deelvragen. Deelvraag één luidde: ‘Hoe kan het functioneren van de FMCIO-BS worden omschreven?’. Deze deelvraag diende om een algemeen beeld over de vakbond te krijgen. Deelvraag twee had ik als volgt geformuleerd: ‘Hoe kenmerken de leden van de FMCIO-BS zich?’. Deze tweede deelvraag diende om de persoonlijke achtergrond van de vrouwen en hun motivatie om lid te zijn in kaart te brengen. Deelvraag drie diende om de visie van de Bartolinas op gender identiteit te onderzoeken en te zien hoe zij dit in praktijk brachten in de relatie met mannenvakbonden en andere vrouwenorganisaties: ‘Welke betekenis kent FMCIO-BS en haar leden toe aan gender identiteit?’. Aan de hand van de vierde deelvraag wilde ik ten slotte onderzoeken wat de ideeën van de Bartolinas waren over het verband tussen gender identiteit en etnische identiteit en of zij hier een spanningsveld tussen zagen: ‘Welke betekenis kennen de leden van de FMCIO-BS toe aan de verhouding tussen gender en etnische identiteit?’.

§ 1.1 Onderzoek bij de Bartolinas

In deze paragraaf zal ik ingaan op de gebruikte onderzoeksmethoden en het verloop van mijn onderzoek toelichten. Ik zal de moeilijkheden van mijn onderzoek bespreken, zoals het krijgen van toestemming en het opbouwen van *rapport*. Het onderzoek heeft van februari tot en met mei 2008 plaatsgevonden. De gebruikte onderzoeksvorm was veldwerk, een manier van kwalitatieve dataverzameling waarbij informatie wordt ingewonnen met behulp van onderzoeksmethoden zoals participerende observatie en het houden van open diepte interviews. Om de gegevens voor dit onderzoek te verzamelen heb ik vier maanden in Cochabamba doorgebracht, de op drie na grootste stad van Bolivia en de hoofdstad van het gelijknamige departement.

In het centrum van de stad Cochabamba bevond zich het hoofdkantoor van de directie van de Bartolinas van het gelijknamige departement, waarbij ik het grootste gedeelte van mijn onderzoek heb uitgevoerd. Interessant aan de stad Cochabamba is het grote verschil tussen arm en rijk. In het zuiden van de stad bevinden zich de arme woonwijken waar de meestal inheemse bevolking in sloppenwijken leeft, nadat zij vanaf het platteland naar de stad zijn gemigreerd op zoek naar een beter bestaan. In het noorden leeft de rijke en meestal *mestizo*⁵ bevolking in grote

---

⁵ *Mestizo* is een term met een Spaanse oorsprong om mensen met een gemixte etnische achtergrond te omschrijven. In Latijns Amerika werd de term oorspronkelijk gebruikt om kinderen met een Europese en een inheemse ouder te omschrijven. Later werd de term gebruikt voor alle mensen met gemengde Europese en inheemse voorouders.

huizen, veelal goed beveiligd door grote hekken eromheen. Ik woonde zelf in het centrum van de stad, de plek waar zowel de arme als de rijke bevolking zijn inkopen doet op de markt.

Via de net afgestudeerde sociologie studente Magui Hinosja, waarmee ik vanuit Nederland in contact was gekomen, kwam ik in aanraking met de Bartolinas. Magui had haar afstudeeronderzoek ook bij de Bartolinas gedaan en gaf mij de eerste algemene informatie over de vakbond. Zij stelde mij voor aan de directie van Cochabamba die in eerste instantie terughoudend reageerde op het voorstel van mijn onderzoek. Mijn verzoek zou in de eerstkomende plenaire vergadering worden besproken en pas na een democratisch genomen besluit eventueel worden ingewilligd. Het duurde twee weken voordat ik uitsluitel kreeg over de goedkeuring om mijn onderzoek te houden bij de Bartolinas in de provincie Quillacollo, een deelprovincie in het departement Cochabamba. Deze provincie lag echter op een uur reizen van Cochabamba en het bleek onmogelijk om afspraken met de verschillende kleine directies in deze provincie te maken, omdat men niet over een telefoon beschikte en de bijeenkomsten veelal 's avonds plaatsvonden, waarna vervoer terug niet meer mogelijk was. De enige mogelijkheid was dus om mijn onderzoek alsnog bij de directie van de Bartolinas van het departement Cochabamba uit te voeren, maar hier wilde men mij telkens geen toestemming geven. Ik was van plan om hoe dan ook door te zetten, omdat ik in de Bartolinas een zeer interessante inheemse vrouwenbeweging zag.

Magui had voor mij een aantal afspraken gemaakt voor interviews met de directie van het departement Cochabamba en via deze interviews begon ik langzaam het vertrouwen te winnen van deze directieleden en kon ik *rapport* met hen opbouwen. In tegenstelling tot de normale gang van zaken waarbij men eerst de activiteiten bijwoont om het vertrouwen te winnen voor het houden van interviews, kreeg ik dit vertrouwen juist via de interviews. De directieleden waren immers gewend om interviews te geven. Dagelijks kwamen hiervoor medewerkers van kranten, radio en televisie op het hoofdkantoor langs en de Bartolinas hadden zelfs een eigen documentairemaker in dienst die de bijeenkomsten en optredens van de directieleden filmde. Het geven van interviews was bijna een routineklus voor de vrouwen van de Bartolinas. Mijn eerste interviews gingen over algemene zaken zoals de organisatie van de vakbond, maar voor mij was dit een voorwendsel om vaker op het hoofdkantoor aanwezig te zijn en een beter beeld te krijgen van de dagelijkse werkzaamheden van de Bartolinas. Bovendien leerden de vrouwen mij beter kennen en raakten zij gewend aan mijn aanwezigheid op het hoofdkantoor. Ik begon langzaam

hun vertrouwen te winnen en na ongeveer twee maanden kon ik beginnen met diepte-interviews over het thema van vrouwenemancipatie. Het opbouwen van een band en het winnen van vertrouwen bleek een van de meest problematische factoren tijdens mijn onderzoek. De Bartolinas zijn een vakbond met anti-westerse sentimenten, blanken noemen zij *gringos* en beschouwen zij als rijke uitbuiters van de arme inheemse bevolking. Een voorbeeld van hun wantrouwen was bijvoorbeeld toen mij de toegang werd geweigerd tot de zaal waarin het nationale congres van de Bartolinas werd gehouden. De vrouw aan de deur zei tegen mij dat ik er niet in mocht, omdat ik weleens ‘de dochter van Sanchez de Lozada kon zijn’, de voormalige president van Bolivia. Ik heb toen een Bartolina die mij vanuit het hoofdkantoor uit Cochabamba kende om hulp gevraagd en de portier uit laten leggen dat ik een Europese studente was die een onderzoek bij hun organisatie deed. Pas toen ik mijn paspoort toonde opende zij de deur, maar met een wantrouwende blik in haar ogen.

Een belangrijk omslagpunt in de opbouw van het rapport was toen de Bartolinas in mij een mogelijkheid begonnen te zien ‘om het westen in te lichten over de strijd van de inheemse bevolking en het proces van verandering en socialistische hervormingen onder het bewind van Evo Morales, de eerste inheemse president van Bolivia’. Eerst dacht ik dat zij via mij contact zochten met NGOs en andere ontwikkelingsorganisaties voor het verkrijgen van financiële middelen. Dit bleek echter niet het geval; hun streven was ideologisch, waarschijnlijk ook gevoed door hun achterdocht voor NGOs uit het westen. Op een gegeven moment werd ik zelfs *la compañera holandesa* genoemd, het teken dat de Bartolinas mij als hun gelijke zagen en niet langer als een bemoeial uit het rijke westen. Beetje bij beetje kon ik meer activiteiten bijwonen, kon ik op het kantoor van de Bartolinas observeren en

participeren in de dagelijkse activiteiten en verliepen mijn

Afbeelding 1: Een informeel overleg tussen een aantal directie leden en de secretaresse Valeria op het kantoor van de Bartolinas in Cochabamba

interviews beter. Ik voelde mij op mijn gemak op het hoofdkantoor en had informele gesprekken met de leden die langs kwamen.

Ondanks het feit dat ik uiteindelijk nooit officiële toestemming heb gekregen voor mijn onderzoek ben ik ervan overtuigd dat ik wel heb voldaan aan *informed consent*. Dit betekent dat een onderzoeker ‘de morele verplichting heeft om zijn intenties als onderzoeker te allen tijde kenbaar te maken, omdat een informant het recht heeft om te weten dat hij of zij deelneemt aan een onderzoek’ (Dewalt&Dewalt 2002:197). Ik heb mijn onderzoeksonderwerp aan de directieleden in Cochabamba gepresenteerd en hen op de hoogte gebracht van het thema van mijn onderzoek. Ik kon hierdoor bovendien gemakkelijker tijdens informele gesprekken ingaan op het onderwerp van mijn onderzoek en wanneer er politieke thema’s aan de orde kwamen of over internationale verdragen werd gediscussieerd, vertelden de vrouwen hun mening over het effect hiervan op vrouwenemancipatie. Ik voelde mij bij dit soort gesprekken nooit bezwaard om aantekeningen te maken en de Bartolinas wezen mij er juist op wanneer ik dit niet deed. Ook zij waren op het hoofdkantoor altijd met pen en papier gewapend en maakten vaak aantekeningen van hun onderlinge gesprekken.

Naast de moeilijkheid om *rapport* op te bouwen, werd ik geconfronteerd met het probleem dat er tijdens de bijeenkomsten van de Bartolinas bijna uitsluitend Quechua werd gesproken, de taal van de inheemse bevolking in centraal Bolivia. Daarom was ik afhankelijk van Valeria die de vertaling in mijn oor fluisterde. Tijdens activiteiten zat ik meestal samen met haar in een hoekje van de zaal. Valeria was de secretaresse van de directie van de Bartolinas van Cochabamba. Zij nam normaal gesproken niet deel aan deze vergaderingen, maar vond het geen probleem om voor mij te tolken. Uiteindelijk werkte dit taalprobleem ook in mijn voordeel en werd Valeria mijn belangrijkste aanspreekpersoon. Zij was altijd aanwezig op het kantoor en wist altijd precies wat er gaande was. Ik merkte dat ik haar vertrouwen had gewonnen toen ze met mij begon te roddelen over de directieleden van de Bartolinas en begon te mopperen op het gedrag van de mannelijke vakbondsleden.

Naast mijn onderzoek onder de Bartolinas heb ook contact gezocht met andere vrouwenorganisaties. Ik deed dit al aan het begin van mijn verblijf toen de toegang tot de Bartolinas nog moeizaam verliep. Ik informeerde bij de gemeente en kreeg een lijstje van de diverse vrouwenorganisaties in Bolivia. Ik heb een aantal van de belangrijkste organisaties bezocht en gesprekken gehad met de leden. Met behulp van deze vrouwenorganisaties, waar

vooral *mestizas* vrouwen werkten, was ik in staat om mij een beter beeld te vormen over de positie van de Bartolinas als inheemse vrouwenorganisatie. Daarnaast kwam ik ook in contact met een antropoloog uit La Paz die er voor heeft gezorgd dat ik bij de landelijke directie van de Bartolinas gesprekken kon voeren en hij heeft mij bij diverse vrouwenorganisaties in de hoofdstad geïntroduceerd. Ik wilde uiteindelijk ook de mannenvakbond waarmee de Bartolinas samenwerkten bij mijn onderzoek betrekken. De meeste mannelijke leden bleken echter terughoudend en wantrouwend; wanneer ik incidenteel wel een afspraak voor een interview kon maken, moest ik vaststellen dat mijn gesprekspartner een privé afspraak voor ogen had. Ik kreeg een ongemakkelijk gevoel en besloot de contacten met de mannelijke vakbondsleden oppervlakkig en formeel te houden.

De notities van de gesprekken en observaties heb ik in verschillende mappen geordend en aan de hand van de vraagstelling van het onderzoek gecodeerd. Ik heb bovendien een uitgebreid dagboek en logboek bijgehouden en heb getracht om mij zoveel mogelijk te verdiepen in de literatuur die in Bolivia over deze onderwerpen is gepubliceerd. Ik heb tijdens mijn verblijf regelmatig verschillende locale en landelijke kranten gelezen, bibliotheken bezocht en heb ook contact kunnen maken met docenten en studenten van lokale universiteiten die mij meer konden vertellen over de achtergrond van actuele gebeurtenissen.

§ 1.2 Opbouw

In het volgende hoofdstuk van deze scriptie zal ik de historische en culturele achtergrond van de inheemse bewegingen in Latijns Amerika behandelen en nader ingaan op de opkomst van inheemse bewegingen in Bolivia. Aan de hand van gegevens die ik met mijn veldwerk bij de Bartolinas heb verkregen, zal ik in hoofdstuk drie dieper ingaan op het organisatie van de Bartolinas. Hierbij zal ik het inheemse concept voor gender gelijkheid '*chachawarmi*' ter discussie stellen. Ik zal het gebruik van dit concept illustreren met een casus over de invoering van *chachawarmi* in de politiek. In het vierde hoofdstuk plaats ik de inheemse vrouwenorganisatie van de Bartolinas in verhouding tot de andere vrouwenorganisaties in Bolivia. Hoe kan het dat de inheemse vrouwen geen aansluiting hebben gevonden bij deze vrouwenorganisaties? Ten slotte behandel ik in hoofdstuk vijf de ambiguïteiten die er bestaan rondom het *chachawarmi*. Hoe komt het dat, ondanks deze ambiguïteiten, het gebruik van een concept als *chachawarmi* aantrekkelijk is voor inheemse bewegingen? Mijn scriptie sluit ik af

met de conclusie waarin de belangrijkste bevindingen nader worden samengevat. Na de conclusie zijn de bronvermelding en de bijlagen te vinden.

2.

Inheemse mobilisaties in Latijns Amerika en Bolivia

“Yo he trabajado con nuestro presidente, Evo Morales, y me decía que hombres y mujeres tenemos que luchar juntos para mejorar nuestras vidas”⁶

Dit waren de strijdlustige woorden die Leonilda Zurita op het veertiende nationale congres van de Bartolinas riep om de bijna 200 afgezanten van de Bartolinas te overtuigen dat zij de steun had van president Evo Morales, als argument voor haar bekwaamheid als nieuwe nationale *presidente* van de Bartolinas voor de komende twee jaar. De afgezanten die uit alle hoeken van het land naar Sucre waren gereisd, hingen inmiddels al behoorlijk slaperig op de koude stenen tribunes waar zij al twee dagen en nachten hadden doorgebracht. Het congres werd gehouden in een basketbalstadion en op de tribunes waren kleine eetstalletjes ontstaan, waar verschillende leden eten en drinken verkochten en anderen een keukentje hadden geïnstalleerd om warme maaltijden te bereiden en te verkopen. De verkiezing van de nieuwe *presidente* was het laatste

Afbeelding 2: Leonilda Zurita (nummer 2) tijdens haar toespraak

onderdeel van het congres. In de nacht ervoor was het beleid van het nieuwe bestuur vastgesteld. Alle beleidspunten waren telkens unaniem goedgekeurd, omdat de leden te slaperig waren om in discussie te gaan. Leonilda Zurita werd uiteindelijk gekozen tot de nieuwe nationale *presidente* van de Bartolinas.

Toen ik haar later in haar kantoor in La Paz bezocht, vertelde zij

---

⁶ Vrij vertaald: ‘ik heb samengewerkt met onze president Evo Morales en hij heeft mij gezegd dat wij mannen en vrouwen moeten samenwerken om onze levens te verbeteren

trots hoe politiek actief zij was en hoe ver haar steun voor de MAS (*Movimiento al Socialismo*) ging. Zurita was erbij toen de MAS werd opgericht om de productie en handel van coca te legaliseren. Zij had meegedaan aan de mobilisaties tijdens de wateroorlog, de gasoorlog en ze had meegelopen met vele protestmarsen van de MAS. Zij had zelfs samen met Evo Morales en andere MAS-aanhangers een tijd gevangen gezeten. Evo Morales werd op 18 december 2005 tot eerste inheemse president in de Boliviaanse geschiedenis gekozen. Het aantreden van Morales betekende voor de Bartolinas de overwinning van de inheemse bevolking en de sociale bewegingen, die tijdens de laatste decennia in Bolivia waren ontstaan om te strijden tegen sociale uitsluiting en voor culturele erkenning. De MAS is opgericht als *Instrumento Político por la Soberanía de los Pueblos*⁷, met de MAS hebben sociale bewegingen een mogelijkheid om via een politieke partij invloed uit te oefenen op de overheid. Met de afgelopen processen van democratisering in Latijns Amerika zijn er in gehele continent sociale bewegingen opgericht die op basis van etnische identiteit protesteren tegen het neoliberalisme (Yashar, 2005:3). In dit hoofdstuk zal ik deze opkomst van de neo-indiaanse bewegingen in Latijns Amerika analyseren en zal ik ingaan op de historische achtergrond van de opkomst van inheemse bewegingen in Bolivia.

§ 2.1 Neo-indiaanse bewegingen in Latijns Amerika

Andreas Wimmer (2002) is van mening dat uitsluiting langs nationale of etnische lijnen een onvermijdelijk bijproduct is van natiestaatvorming. Wanneer een natiestaat wordt gevormd gaat dit samen met de invulling van politieke legitimiteit, zoals bij het opstellen van wetten en het vaststellen van belastingen. Dit gaat gepaard met een proces van sociale sluiting; het sluiten van een cultureel compromis dat laat zien welke waarden er binnen de ruimte van de natiestaat als waardevol worden beschouwd. Deze sociale sluiting kan ten eerste langs nationale lijnen plaatsvinden, met als vereiste het bestaan van een goed georganiseerd maatschappelijk middenveld. Wanneer sociale sluiting gebeurt langs nationale lijnen kan men spreken van een ‘volledig cultureel compromis’. Alle burgers van de natie hebben hierbij het gevoel evenveel toegang te hebben tot de collectieve goederen die door de staat worden verstrekt. Mensen die

---

⁷ Vrij vertaald: Politiek instrument voor de soevereiniteit van de volken. Dit is ook terug te zien in de naam die de sociale bewegingen hanteren voor de MAS, namelijk MAS-IPSP (*Movimiento al Socialismo: Instrumento Político por la Soberanía de los Pueblos*)

echter niet tot deze ‘verbeelde gemeenschap’ van de natie behoren, omdat ze een andere nationaliteit hebben, kunnen niet van deze privileges van burgerschap profiteren. Buitenlandse nieuwkomers worden gezien als een bedreiging van de nationale gemeenschap, omdat zij nieuwe ideeën en belangen introduceren. Dit kan zorgen voor xenofobische en racistische gevoelens. Ten tweede kan er sociale sluiting plaatsvinden langs etnische lijnen, in het geval van een zwak georganiseerd maatschappelijk middenveld. Het cultureel compromis wordt gevormd door cliëntelistische netwerken of door een meerderheid die de belangen van de minderheid onbelangrijk acht. Men kan dan spreken van een ‘onvolledig cultureel compromis’, waardoor burgers met een andere etnisch-culturele achtergrond niet worden erkend door de staat. Deze groepen behoren formeel wel tot de natie, maar worden uitgesloten door de vorm van burgerschap die hiermee samenhangt (Wimmer, 2002).

Wimmer gebruikt Mexico als voorbeeld van een land met een ‘onvolledig cultureel compromis’. In de eerste helft van de twintigste eeuw werd er een nieuw cultureel compromis ontwikkeld waarbij *mestizaje* een centraal element was (2002:139). Er werd culturele assimilatie nagestreefd van de inheemse bevolking, door een vermenging met *mestizos* na te streven, opdat er een algemene *mestizo* identiteit van de Mexicaanse natie zou ontstaan. Het ‘onvolledig cultureel compromis’ zoals in Mexico, kan representatief worden geacht voor geheel Latijns Amerika. Warren en Jackson (2005) geven aan dat in het begin van de twintigste eeuw op veel plaatsen in Latijns Amerika een publiek discours en een overheidsbeleid werden gevoerd van assimilatie, die bevolkingsgroepen ontmoedigden om zich als inheems te identificeren (2005: 551). Zo werd in Peru en Bolivia de inheemse bevolking gestimuleerd om zich te identificeren als boeren, in Argentinië was er een beleid om het bestaan van de indianen te negeren (ditzelfde gebeurde in Colombia en Brazilië met de zwarte bevolking) en in Guatemala was er een ‘discours van verzwijging’ (2005: 552). In de loop der tijd heeft het *mestizaje* beleid in Mexico plaats gemaakt voor een waardering vanuit de staat voor het pluri-etnische karakter van de bevolking. Overal in Latijns Amerika hebben constitutionele hervormingen plaatsgevonden om het multiculturele karakter van de natie te erkennen. Dit begon toen vele Latijns Amerikaanse staten onder druk van de Wereld Bank en het IMF er mee akkoord gingen om democratisering,

economische liberalisering en decentralisering te promoten.⁸ Een bijverschijnsel hierbij was de opkomst van participatie door de civiele maatschappij om de sociale voorzieningen, die door het neoliberalisme sterk verminderden, op zich te nemen. Met de ondersteuning die zij kregen van van NGOs en internationale organisaties werd verzocht groepsrechten te erkennen, om etnisch-culturele groepen de kans te geven zich te onderscheiden (2005:550-553). Ongeacht deze multiculturele hervormingen duurt de discriminatie van de inheemse bevolking voort en blijft het aantal deelnemers van etnische protestbewegingen groeien.

De benadering van Deborah Yashar (2005) is dat het neoliberalisme een centrale rol speelt bij de opkomst van inheemse bewegingen. Bij haar staat het begrip ‘burgerschapsregime’ centraal, terwijl de theorie van Wimmer op natiestaatvorming is gebaseerd. Yashar maakt hierbij onderscheid tussen het ‘corporatistische burgerschapsregime’ en het ‘neoliberale burgerschapsregime’. Het ‘corporatistische burgerschapsregime’ dat in het begin van de twintigste eeuw opkwam, was in die tijd het voornaamste burgerschapsregime in Latijns Amerika. De arbeidersklasse mobiliseerde zich om sociale rechten en belangenvertegenwoordiging in de politiek te verkrijgen. Er werden landhervormingen doorgevoerd waardoor het tribuutsysteem werd afgeschaft en de inheemse bevolking niet meer hoefde te werken voor de grootgrondbezitters. De staat trachtte de inheemse bevolking als boerenbevolking te incorporeren en te assimileren, zonder rekening te houden met haar etnisch-culturele identiteit. De reikwijdte van de staat was echter niet groot genoeg en er ontstond een ruimte voor lokale autonomie. De nieuw verworven vrijheden boden ruimte om inheemse gemeenschapspraktijken te institutionaliseren (2005:57-63).

Met de opkomst van het neoliberalisme erodeerde het corporatistische burgerschapsregime en verloor de inheemse bevolking haar privileges. Er werd geprobeerd de boerenvakbonden te verzwakken, landhervormingen stop te zetten en de commercialisering van de landbouw te stimuleren. Omdat de ruimte voor lokale autonomie die in de tijd van het corporatisme was opgekomen verdween, begonnen de indianen zich te organiseren langs etnische lijnen om zo te protesteren tegen de neoliberale staat. De vakbondsstructuur die was ingesteld tijdens het corporatisme, bood het netwerk voor inheemse gemeenschappen om zich te organiseren. De politieke ruimte waarbinnen organisatie mogelijk bleek, was afhankelijk van periodes van

---

⁸ Latijns Amerikaanse staten zagen zich genoodzaakt hiermee akkoord te gaan, omdat zij anders financiële steun misliepen om de fiscale en bestuurlijke problemen op te lossen.

politieke opening binnen het neoliberale burgerschapsregime (2005:66-69). Op dit moment streven inheemse bewegingen naar autonomie, maar tegelijkertijd willen zij ook gelijke burgerrechten om een einde te maken aan discriminatie en uitsluiting door de dominante groepen (Postero, 2007:12).

§ 2.2 De opkomst van boerenvakbonden in de Boliviaanse hooglanden

In de vorige paragraaf heb ik de twee belangwekkende theorieën van Yashar en Wimmer besproken over de opkomst van inheemse bewegingen in Latijns Amerika. Yashar heeft haar theorie vooral gebaseerd op de landen van de Andes en daarom lijkt deze theorie mij geschikt om de opkomst van inheemse bewegingen in Bolivia te verklaren. Ik zal in deze paragraaf eerst ingaan op de totstandkoming van het corporatistische burgerschapsregime en de erosie hiervan. Ik zal het verder hebben over het neoliberalisme in Bolivia en hoe dit in verband staat met de opkomst van de *Cocaleros* beweging en hierbij specifiek de nadruk leggen op de invloed die globalisering in dit kader heeft gehad.

In 1952 begon onder leiding van de Movimiento Nacionalista Revolucionario (MNR) de zogenaamde nationale Boliviaanse revolutie. Deze verdrong de oude elite en er kwam een corporatistisch burgerschapsregime dat voor een verbetering van de civiele en sociale rechten van de inheemse bevolking zorgde. De indiaanse bevolking kreeg voor het eerst officieel burgerschap toegekend. In deze periode werden de tinmijnen genationaliseerd, landhervormingen doorgevoerd, grootgrondbezitters onteigend en werd het land teruggegeven aan de inheemse bevolking die er voor de komst van de Spanjaarden had geleefd. De Wereld Bank heeft gerapporteerd dat Bolivia voor de revolutie de hoogste Gini Index voor landconcentratie in Latijns Amerika had: vier procent van de Boliviaanse bevolking bezat 82 procent van het land (Eckstein, 1983 in Yashar, 2006:156). De politieke participatie van de inheemse bevolking werd in het corporatistische burgerschapsregime geïnstitutionaliseerd door hen het recht toe te kennen zich in boerenvakbonden te organiseren. Doordat deze hervormingen waren geënt op de verbetering van de sociaal-economische positie van de inheemse bevolking, kwam er geen erkenning van de etnisch-culturele identiteit en werd de inheemse bevolking als boerenbevolking geïncorporeerd. Zoals in de vorige paragraaf aangegeven, was de invloed van het corporatisme echter niet overal even sterk, zodat er ruimte ontstond voor lokale autonomie (Yashar, 2006; Postero, 2007).

Deze ruimte voor lokale autonomie werd sterk verkleind toen het corporatistische burgerschapsregime begon te eroderen, nadat het leger het heft in handen had genomen met het *pacto militar campesino* in 1964. Er werden geen landhervormingen meer doorgevoerd en vakbonden werden uit elkaar gedreven. Vakbondsleiders kregen alleen betaald wanneer zij de nieuwe militaire regering steunden, waardoor de vakbonden niet langer als adequate bemiddelaar tussen overheid en de inheemse gemeenschap golden. Als tegenreactie op deze hervormingen ontstonden de eerste inheemse mobilisaties. De korte periode van politieke opening tijdens het militaire regime van Alfredo Ovando Candía en Juan José Torres (1969-1971) bood hiervoor ruimte. Deze eerste inheemse mobilisaties kwamen van twee organisaties van de Aymara studenten in La Paz, de 'Indianistas' en 'Kataristas'. Beide inheemse organisaties lieten hun werk inspireren door de Fausto Reinaga (1906-1994) een bekende theoreticus in Bolivia en Latijns Amerika van het *indianismo*⁹. De Indianistas en Kataristas begonnen zich te verzetten tegen racisme, uitbuiting en segregatie van de inheemse bevolking. Zoals uit het woord valt af te leiden, stond bij de Indianistas beweging de indiaanse identiteit centraal en zette deze beweging zich met name af tegen de onderdrukking van indianen. De Kataristas beweging organiseerde zich daarentegen niet alleen op basis van een etnische identiteit, zoals de Indianistas, noch alleen op basis van klasse, zoals de boerenvakbonden dit hadden gedaan. Zij probeerde zich op een 'kruispunt' van deze twee identiteiten te plaatsen om zo de complexe realiteit waarin de inheemse bevolking leefde te kunnen verbeteren. De Kataristas beweging kreeg meer aanhang dan de Indianistas, omdat zij gebruik maakte van vakbondstructuren van het corporatisme als netwerk tussen inheemse gemeenschappen. Later richtte zij een eigen boerenvakbond op, de Confederación Nacional Trabajadores Campesinos de Bolivia (CNTCB), onafhankelijk van de vakbonden van het *pacto militar campesino* (Yashar, 2005: 167-170).

Als tegenreactie greep in 1971 kolonel Hugo Banzer Suarez met een staatsgreep de macht. Zijn bewind werd gekenmerkt door politieke repressie. Weliswaar was er sprake van een opmerkelijke economische groei, maar de schendingen van mensenrechten en een latere fiscale crisis overschaduwden de periode dat hij aan de macht was. Na de staatsgreep van Banzer moesten verschillende Kataristas vluchten en werden bijeenkomsten verboden. Ondanks de bedreigingen waarmee de Kataristas zich geconfronteerd zagen, heeft de organisatie stand

---

⁹ Indianismo, ook wel indigenismo genoemd is was een beweging in de Latijns Amerikaanse literatuur over de religies en levensgewoontes van de inheemse volken, gedurende de negentiende en begin twintigste eeuw.

gehouden. In 1978 werden er voor het eerst weer verkiezingen uitgeschreven. Dit betekende in vergelijking tot de periode van Banzers militaire overheid een periode van politieke opening. In deze periode werd de CSUTCB, de opvolger van de CNTCB, opgericht en begonnen inheemse boerenbonden steeds meer invloed te krijgen op de nationale politiek (2005:117).

In de jaren negentig kwam wederom een einde aan de politieke opening. Er kwam een verandering in het corporatisme, dat sinds 1952 dominant was geweest. Het keerpunt was in augustus 1985 toen de overheid het 'Nieuwe Economische Beleid' introduceerde, waarmee de eerdere ondersteuning van inheemse gemeenschappen verdween door bijvoorbeeld het opheffen van landbouwsubsidies. Met de verkiezing van Sánchez de Lozada in 1993 werd het beleid van het neoliberalisme verder doorgevoerd, waarbij buitenlandse bedrijven veel invloed kregen via eigendomsrechten in oliemaatschappijen, telecommunicatiebedrijven en luchtvaartmaatschappijen. Ook werden in deze periode de staatsmijnen gesloten en trokken veel mijnwerkers naar Chapare, de provincie met een tropisch klimaat in het departement van Cochabamba, om daar coca te gaan verbouwen.¹⁰ Het aantal inwoners van Chapare verdubbelde in die tijd (2005: 182-184).

Veel van deze ex-mijnwerkers werden politiek actief in de coca regio. In 1999 werd de *Cocalero* beweging opgericht, een organisatie van cocaproductenten, die als doel had de productie en de consumptie van het cocabladd te legaliseren. Evo Morales werd al snel de onbetwiste leider van deze *Cocaleros* organisatie (García Linera, 2008). De *Cocaleros* wilden de cocaproductie beschermen als onderdeel van de inheemse cultuur en traditie. Voor alle duidelijkheid, coca wordt niet alleen verbouwd voor de productie van cocaïne (dat is maar een heel klein gedeelte van de opbrengst). Het cocabladd wordt in Bolivia vooral gebruikt door de inheemse bevolking. Het heeft een rituele waarde, maar wordt ook gekauwd om honger en slaap te onderdrukken. De *Cocaleros* beweging is in de laatste jaren sterk gegroeid, zij protesteert tegen het feit dat de Boliviaanse regering, onder druk van de Amerikaanse overheid, pogingen doet om de cocaproductie in Chapare te vernietigen. De *Cocaleros* beweging heeft haar politieke invloed zien groeien en was in staat een aantal politieke kandidaten in het congres af te vaardigen. Evo Morales is in 2002 begonnen aan zijn campagne om president te worden met de

---

¹⁰ Zie plattgrond twee

politieke partij MAS-IPSP¹¹ die hij heeft opgericht als politiek instrument van twaalf sociale organisaties.¹² In 2005 won de MAS-IPSP de nationale verkiezingen met 52,3 procent van de stemmen en werd Evo Morales de eerste inheemse president van Bolivia (Ibid: 152).

De MAS-IPSP legt binnen de traditie van de CSUTCB en de Kataristas in haar partijprogramma zowel de nadruk op een etnisch-culturele identiteit als op een sociaal-economische klasse identiteit. De MAS kan echter geen inheemse partij worden genoemd, omdat haar voornaamste streven is om Bolivia te beschermen tegen de effecten van globalisering. De sociaal antropoloog Andrew Canessa (2006) meent dat het gebruik van de inheemse identiteit in het politieke discours van de MAS een strategie is in de strijd tegen het kapitalisme. Het gebruik van het inheemse karakter past bij het wereldwijde idee dat de inheemse bevolking het slachtoffer is van de onrechtvaardigheden van het kapitalisme. Morales romantiseert het inheemse karakter van de bevolking voor politieke doeleinden. Een centrale factor binnen deze aandacht voor de inheemse identiteit komt van het mondiale niveau van de Verenigde Naties, ILO en NGOs. Om de aandacht van deze organisaties te trekken is het internationale discours van inheemse rechten belangrijker geworden. Kortom, in de laatste jaren heeft er in Bolivia een transformatie plaats gevonden van klasse naar identiteitspolitiek en etnische identiteitsbewegingen. In het volgende hoofdstuk zal ik de organisatie van de inheemse vrouwenvakbond Bartolina Sisa bespreken en uitleggen wat haar positie is binnen deze geschiedenis.

---

¹¹ MAS-IPSP: movimiento al socialismo, instrumento político por la soberanía del pueblo

¹² CONAMAQ (Consejo Nacional de Ayllus y Markas de Qullasuyu, MST (Movimiento Sin Tierra), CIDOB (Confederación de Pueblos Indígenas del Oriente de Bolivia), CSUTCB (Confederación Sindical Única de Trabajadores Campesinos, COB (Central Obrera Boliviana), CPESC (Coordinadora de Pueblos Étnicos de Santa Cruz), COCA Tropicó (Coordinadora de las Seis Federaciones del Tropicó de Cochabamba) COFECAY (Consejos de Federaciones Campesinas de los Yungas), FEJUVE el Alto (Federación de Juntas Vecinales-El Alto), FEDECOR (Coordinadora del Agua y Gas y Federación Departamental de Regantes de Cochabamba) en FNMCIQB-BS (Federación Nacional de Mujeres Campesinas, Indígenas y Originarias de Bolivia – Bartolina Sisa) (García Linera et al., 2008)

3.

Vrouwenemancipatie in een Inheemse beweging

8 mei 2008 was een grote dag voor de mannen van de FSUTCC¹³ en de vrouwen van de Bartolinas uit Cochabamba. Op die dag organiseerde de FSUTCC een groot feest ter gelegenheid van het 25-jarig jubileum van de oprichting van de vakbond in het departement Cochabamba. De grote binnenplaats van het gezamenlijke kantoor van de Bartolinas en de FSUTCC werd omgetoverd tot feestzaal, waar die avond gegeten en gedanst zou worden. Normaal zag de binnenplaats er tamelijk ongezellig en kaal uit door het grijze beton dat nogal verweerd was. Maar die dag was iedereen druk bezig om het er zo gezellig mogelijk te maken. Er werden vlaggen en ballonnen opgehangen en grote eettafels neergezet voor het diner van die avond. Rond een uur of zes druppelden de eerste vrouwen van de Bartolinas en mannen van de FSUTCC binnen. Zij waren uit alle hoeken van het departement naar de stad Cochabamba gekomen. Na het feestmaal, dat bestond uit aardappels, rijst, pasta en linzen, zoals dat gebruikelijk is voor de regionale keuken van Cochabamba, werd er spontaan een voetbalwedstrijd georganiseerd. Gemengde mannen en vrouwen teams werden samengesteld en tot mijn blijde verassing zag ik hoe fanatiek en goed de vrouwen waren. Valeria, de secretaresse van de Bartolinas in Cochabamba, was duidelijk een van de betere en zij werd luidkeels aangemoedigd door zowel de mannen als de vrouwen die aan de kant stonden. Ik vond het heel bijzonder om deze inheemse vrouwen, die flink beschonken waren door de *chicha* die zij die ochtend nog hadden bereid, in hun traditionele kleding te zien voetballen. *Chicha* is een maïsbiertje dat veel door de inheemse bevolking van Bolivia wordt gedronken. Toen men mij steeds weer *chicha* probeerde aan te bieden, zocht ik telkens een excuus, want ik had vaak van buitenlanders gehoord dat je er behoorlijk ziek van kon worden. Ik zei tegen Valeria dat ik niet gewend was om alcohol te drinken, dat overmatig drinken of dronkenschap onder vrouwen in Nederland eigenlijk niet hoorde en dat ik dit bij vrouwen in Bolivia ook had verwacht. Valeria lachte mij uit en riep: “Hebben die vrouwen bij jullie dan geen rechten? Alcohol en feestvieren is een recht van

---

¹³ *Federacion Sindical Unica Trabajadores Campesinas de Cochabamba*, de departementale afdeling van de CSUTCB (*Confederacion Sindical Unica Trabajadores Campesinas de Bolivia*)

iedereen. Ik laat mij dat echt niet door mannen afnemen”. De vrouwen eromheen lachten en juichten toen Valeria dit zei en de mannen keken hen grijnzend aan.

§ 3.1 De boeren vrouwenvakbond Bartolina Sisa

Het empirische onderzoek naar de ideeën van vrouwen over respectievelijk de etnische en gender identiteit heb ik uitgevoerd bij de boeren vrouwenvakbond ‘Bartolina Sisa’. Deze paragraaf zal ik wijden aan de Bartolinas. Ik zal beginnen met de structuur van de organisatie van de Bartolinas, die een kopie is van de reeds lang bestaande vakbonden in Bolivia. Ik zal ingaan op de oprichting van de Bartolinas, nadat zij zich hadden afgescheiden van de toen nog gemengde vakbond CSUTCB. Ik zal in dit kader ook uitleggen waarom en op welke wijze deze vakbonden toch nog steeds met elkaar verbonden zijn. Vervolgens wil ik ingaan op de doelstellingen van de Bartolinas aan de hand van drie terugkerende thema’s. Het eerste thema binnen deze doelstellingen is gebaseerd op het gedachtegoed van Bartolina Sisa, waar de Bartolinas sterk door geïnspireerd zijn. Wie was Bartolina Sisa en hoe worden de Bartolinas in de praktijk door haar beïnvloed? Het tweede thema in de doelstellingen van de Bartolinas is het streven om de belangen van alle inheemse vrouwen in Bolivia te vertegenwoordigen. De Bartolinas maken hierbij onderscheid tussen de inheemse bevolking uit de hooglanden en de inheemse bevolking uit de tropische laaglanden. Het derde thema in de doelstellingen van de Bartolinas is het beleid dat wordt omschreven in het strategisch plan. Ten slotte zal ik in het laatste gedeelte van dit hoofdstuk kijken naar de activiteiten die de Bartolinas organiseren om deze doelstellingen te behalen.

De eerste vakbonden zijn in het begin van de jaren vijftig in Bolivia opgericht. In het eerste hoofdstuk heb ik aangegeven dat met de nationale Boliviaanse revolutie (1952) de oude elite werd verdreven en er een corporatistisch burgerschapsregime ontstond, waarbij vakbonden werden gezien als middel om de politieke participatie van de inheemse bevolking te verbeteren. Onder dit regime werden de belangen van de inheemse bevolking echter alleen als boerenbevolking door de overheid vertegenwoordigd en was er geen aandacht voor etnisch-culturele identiteiten. Met het *pacto militar campesino* kwam er een einde aan de bemiddelingsrol van de vakbonden tussen de inheemse bevolking en de overheid. De vakbondsleiders werden aangestuurd door het militaire bewind en konden niet langer onpartijdig zijn. Als reactie hierop begon de inheemse bevolking zich te mobiliseren op basis van het

netwerk van de vakbonden die na de Boliviaanse revolutie waren opgericht. Een voorbeeld van een dergelijke inheemse beweging was de Kataristas beweging. Uit de Kataristas beweging zijn de CSUTCB en de Bartolinas ontstaan. Kenmerkend voor de Kataristas en de organisaties die hieruit ontstonden, was het feit dat zij zich zowel op basis van een etnisch-culturele identiteit, als op basis van klasse organiseerden, zoals de vakbonden dit ook in het verleden hadden gedaan (Yashar, 2006).

De organisatie structuur van de oude vakbonden komt terug in de manier waarop de organisatie van de Bartolinas is gestructureerd. Deze ziet er uit als een piramide.¹⁴ Bovenaan de piramide bevindt zich de nationale directie. De nationale directie vertegenwoordigt de negen departementale directies die daar onder liggen. De negen departementale directies vertegenwoordigen op hun beurt weer de basis van de organisatie van ieder departement, die wederom is opgedeeld in verschillende niveaus: allereerst het niveau van de provincie waar in het geval van het departement Cochabamba sprake is van dertien provincies met ieder een eigen directie. Deze provinciedirecties vertegenwoordigen *las centrales*¹⁵ waarin iedere provincie is opgedeeld. Een *central* is de directie van verschillende lokale vakbonden. De vakbonden nemen de vertegenwoordiging van de basisorganisaties op zich: de boerengemeenschappen.

De directies van alle verschillende niveaus houden elke week een vergadering en hebben om de twee jaar een congres om een nieuwe directie te kiezen. Doordat de diverse directies in de piramide elkaars vergaderingen en congressen bijwonen en stemrecht hebben, is deze organisatiestructuur hun manier om democratische inspraak te garanderen. Bovendien is de meerderheid van de directies nodig, alvorens een besluit democratisch tot uitvoering te kunnen brengen. Ik had hier tijdens mijn onderzoek al direct mee te maken, toen ik toestemming vroeg om onderzoek bij de directie van de Bartolinas van het departement Cochabamba te doen. Er moest eerst over worden gestemd binnen de directie en aangezien de eerstkomende vergadering pas over twee weken was, liep mijn onderzoek tot mijn spijt behoorlijke vertraging op.

---

¹⁴ Zie bijlage 1: Organigram van de *Federación Nacional de Mujeres Campesinas Indigenas Originarias de Bolivia Bartolina Sisa*

¹⁵ Vrij vertaald: de centrales

Elke directie heeft op ieder niveau dezelfde opbouw en bestaat in totaal uit drieëntwintig leden die in de volgende functies zijn benoemd:

Uitvoerend Secretariaat

Algemeen Secretariaat

Secretariaat van buitenlandse zaken

Secretariaat van belasting

Secretariaat van notulen

Secretariaat van organisatie (2 leden)

Secretariaat van vakbondscapaciteiten (2 leden)

Secretariaat van onderwijs en cultuur (2 leden)

Secretariaat van gezondheid (2 leden)

Secretariaat van defensie (2 leden)

Secretariaat van pers en propaganda

Secretariaat van natuurlijke hulpbronnen en milieu

Secretariaat van de bescherming van het cocablad (2 leden)

Secretariaat van conflicten

Afgevaardigde van het APDHB¹⁶

Reserves (2 leden)

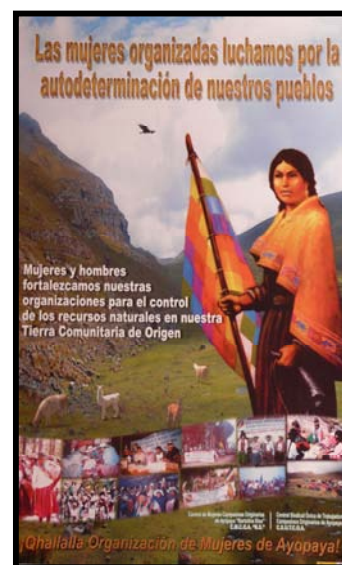
De boeren vrouwenvakbond Bartolina Sisa is opgericht op 10 januari 1980 na de afsplitsing van de vrouwen van de toen nog gemengde boerenvakbond CSUTCB. Maria Ascui, de secretaris van buitenlandse zaken van de Bartolinas in Cochabamba, zegt hierover: ‘De mannen betrokken vrouwen niet op een democratische manier bij de beleidsvorming. Vrouwen moesten nederig zijn tegenover mannen en wij konden dan ook niet de posities binnen de directie van de vakbond bekleden zoals mannen dat deden. Daarom hebben vrouwen de organisatie Bartolina-Sisa opgericht’.¹⁷ Met de oprichting van een vakbond voor vrouwen is grotere participatie van vrouwen mogelijk geworden. De doelstellingen van de vrouwenvakbond is echter nauwelijks veranderd en het werk van de twee vakbonden is parallel aan elkaar. Leonilda

---

¹⁶ *Asamblea Permanente de Derechos Humanos de Bolivia*

¹⁷ Interview Maria Ascui

Zurita vertelde hierover dat ‘het werk van de vakbond Bartolina Sisa nauw verbonden is met het werk van de mannenvakbond CSUTCB. We zijn niet alleen geaffilieerd; het werk van de vakbonden is altijd iets dat samen wordt gedaan.’¹⁸ Mannen en vrouwen nemen over en weer deel aan elkaars vergaderingen en congressen. Bovendien delen zij hetzelfde kantoor, waardoor de vakbonden onafscheidelijk verbonden blijven. De vakbonden dragen samen hun strijd symbolisch op aan het echtpaar Bartolina Sisa en Tupac Katari, de leiders van de inheemse opstand in maart 1781. Zoals Bartolina Sisa en Tupac Katari een echtpaar waren, zo zien de twee vakbonden hun verbondenheid nu nog steeds. Het echtpaar leidde destijds de belegering van de huidige hoofdstad La Paz. Bartolina Sisa werd tijdens een aanval van de Spanjaarden gevangen genomen. Tupac Katari wilde toen alleen nog met de Spanjaarden praten onder de voorwaarde dat zijn vrouw werd vrijgelaten. Dit gebeurde echter niet en op 15 november 1781 werd hij zelf opgepakt en ter dood veroordeeld. Bartolina Sisa werd een jaar later ook ter dood veroordeeld. Op 5 september 1782 op de Plaza Murillo, het centrale plein in La Paz, werd ze gevierendeeld. Ze was toen 26 jaar. De inspiratie die de Bartolinas krijgen door de strijd van Bartolina Sisa, vormt een belangrijk thema binnen de doelstellingen van de Bartolinas. Zij dragen haar naam en op alle plaatsen waar zij bij elkaar komen, hangt haar afbeelding.¹⁹ Valeria zei hierover het volgende: ‘De vakbond probeert de strijd die Bartolina Sisa tegen de discriminatie door de Spaanse bezetters streed, voort te zetten. Wij

strijden tegen het juk van het neoliberalisme, de discriminatie en sociale uitsluiting waaronder de inheemse bevolking leeft’.

Afbeelding 3: Posters met de afbeelding van Bartolina Sisa

Het tweede thema in de doelstellingen van de Bartolinas is het streven naar vertegenwoordiging van alle inheemse vrouwen in Bolivia. Om dit duidelijk te maken is een

¹⁸ Interview met Leonilda Zurita

¹⁹ Zie afbeeldingen op deze pagina

aantal jaar geleden de officiële naam van de Bartolinas veranderd van ‘*Federación de Mujeres Campesinas*’²⁰ naar ‘*Federación de Mujeres Campesinas Indigenas y Originarias*’²¹. Zowel *originarias* als de *indigenas* horen bij de inheemse bevolking van Bolivia, in de zin dat zij verwant zijn aan de bewoners die voor de komst van de Spanjaarden al in het land dat nu Bolivia heet, leefden. *Originarias* en *indigenas* hebben echter verschillende levensgewoonten en leefgebieden. De *originarias* zijn laagland indianen die in de tropen leven en de *indigenas* zijn hoogland indianen. Ondanks het feit dat het in beide gevallen om inheemse groepen gaat, identificeren zij zichzelf op een andere manier. De Bartolinas maken onderscheid tussen *indigenas* en *originarias* om de vrouwen in geheel Bolivia aan te spreken. Tijdens een interview met Dalia Terceros van het algemene secretariaat in Cochabamba legde zij dit als volgt uit:

‘Het is nog maar twee jaar geleden dat wij hier in Cochabamba alleen maar een boerenvakbond waren, maar nu hebben we net als op het nationale niveau de vakbond de naam ‘*Federación Departamental Mujeres Campesinas Originarias y Indigenas de Cochabamba – Bartolina Sisa*. Voorheen voelden niet alle leden van alle provincies zich officieel erkend binnen de vakbond. In Cochabamba zijn er namelijk *indigenas*, die vooral leven in de hoogvlaktes: de Quechuas en Aymaras. In Cochabamba is er ook een *originarias* bevolking die bijvoorbeeld in het tropische gebied van het departement Cochabamba leven: in de provincie Yuracaré. Deze kameraden hebben allen een andere taal.’

Vakbonden, zoals de CSUTCB en de Bartolinas, zijn vooral sterk vertegenwoordigd in de centrale departementen van Bolivia: La Paz, Cochabamba en het westelijke gedeelte van de provincie Santa Cruz. In het noorden en oosten van Bolivia, in de departementen Pando, Beni en het oostelijk gedeelte van Santa Cruz is er regenwoud en is de vertegenwoordiging veel geringer. Dit hangt vermoedelijk samen met het feit dat het corporatisme en de landhervormingen deze gebieden nooit goed hebben bereikt. De grootgrondbezitters van deze gebieden bekommerden zich nauwelijks om de lokale bevolking en door hun onverschilligheid behielden zij een grote mate van autonomie. Deze inheemse gemeenschappen hebben altijd weinig belangstelling voor

---

²⁰ Vrij vertaald: Vakbond van Boeren Vrouwen van Bolivia

²¹ Vrij vertaald: Vakbond van Boeren Inheemse en Oorspronkelijke Vrouwen

de nationale politiek gehad. Dat gebeurde pas in de jaren tachtig en negentig onder invloed van het neoliberalisme. Om zich tegen het neoliberalisme te verzetten werd de inheemse beweging genaamd CIDOB²² opgericht en sloten anderen zich aan bij de CSUTCB en de vrouwelijke partner, de Bartolinas (Yashar, 2006).

Tijdens het Veertiende Nationale Congres van de Bartolinas viel het mij op dat de centrale departementen veel sterker vertegenwoordigd waren dan de noordelijke en oostelijke tropische departementen. Niettemin wordt er in de vakbond rekening gehouden met de minderheid van leden uit tropische en noordelijke gebieden. De Bartolinas vinden het immers belangrijk om een landelijk vertegenwoordigingsorgaan te zijn. Naast de vermelding van *indigenas* en *originarias* willen de Bartolinas ook de inspraak van deze *originarias* garanderen. Daarom hebben zij de vertegenwoordiging van de *originarias* in de nationale directie geregeld in hun statuten. De drie hoogste functies in de nationale directie moeten de drie blokken vertegenwoordigen, waarin het land is opgedeeld. Dit werkt als volgt: het eerste blok bestaat uit de oostelijke departementen Santa Cruz, Beni, Pando en Tarija waar de *originarias* wonen; het tweede blok bestaat uit de departementen Cochabamba, Potosi en Chuquisaca, waar de lokale inheemse bevolking vooral uit Quechuas bestaat; het derde blok vertegenwoordigt de Aymara departementen La Paz en Oruro. Ongeacht dat er verhoudingsgewijs veel grotere vertegenwoordiging is van de laatste twee blokken, kan op deze manier ook de belangenbehartiging van de tropische departementen worden gegarandeerd.

Het beleid van de nationale directie van de Bartolinas wordt vastgesteld tijdens het nationale congres dat eens in de twee jaar wordt gehouden. Tijdens het nationale congres zijn er diverse commissies die over specifieke doelen debatteren en zij kijken hoe deze kunnen worden behaald. Er zijn bijvoorbeeld commissies voor coca, organisatiestructuur, economie en territorium. Daarnaast werkt de nationale directie aan een meerjarenplan met de doelen en taken voor de komende tien jaar en de definiëring van de projecten om deze doelstellingen te realiseren. In het strategisch plan 2008-2017 wordt als algemene doel het bevorderen van het 'goede leven' genoemd, zoals de MAS-IPSP dit ook doet. Deze weinig specifieke formulering valt uiteen in het streven naar 'respect voor de inheemse identiteit en sociale gelijkheid'. De volgende uitgangspunten staan hierbij centraal: het leven binnen het gezin, gemeenschappelijk

---

²² *Confederacion de Pueblos Indigenas del Oriente Boliviano*

actie voeren, verbetering van het zelfrespect van inheemse vrouwen, bevordering van historisch culturele waarden van de inheemse bevolking en vergroting van de verbondenheid met de vakbond. Bovendien is er aandacht voor gender en etniciteit. Het streven naar gender gelijkheid definiëren de Bartolinas als: iedereen heeft dezelfde rechten en plichten. De man mag zich niet superieur opstellen tegenover de vrouw. Etnische gelijkheid wordt door de Bartolinas gedefinieerd als: respect voor culturele minderheden in Bolivia en de rest van de wereld. Mensen moeten in harmonie en vrede met elkaar leven zodat iedere cultuur zich kan ontplooiën. Iedere Boliviaan heeft wel dezelfde rechten en plichten, maar iedereen moet zijn culturele identiteit kunnen behouden. Hoe de Bartolinas de interactie tussen deze twee identiteit zien zal ik bespreken in de volgende paragraaf van dit hoofdstuk.

De Bartolinas organiseren twee soorten activiteiten. Aan de ene kant activiteiten gericht op de verbetering van de persoonlijke positie van hun leden. Hiervoor worden bijvoorbeeld workshops georganiseerd over culturele rechten, de ILO verklaring 169 en de VN Verklaring van de Rechten van Inheemse Volken en worden cursussen over gezondheidszorg, alfabetisering of Engels gegeven. Aan de andere kant proberen de Bartolinas invloed te hebben op de politiek, door de MAS-IPSP en de regering van Evo Morales te steunen. De Bartolinas hebben via deze weg invloed gekregen op de overheid en tegenwoordig zijn verschillende Bartolinas lid van het congres en is het hoofd van de Raad van de Nieuwe Grondwet zelfs een Bartolina. Er werd door de Bartolinas veel actie gevoerd opdat de nieuwe grondwet zou worden goedgekeurd. Een belangrijk argument dat de Bartolinas voor de nieuwe grondwet gebruikten, was dat deze nieuwe grondwet voor eenheid in Bolivia zou zorgen. Met het opstellen van een nieuwe grondwet probeert de regering van de MAS een nieuw nationaal cultureel compromis te ontwikkelen. Hierbij speelt de insluiting van de inheemse bevolking meer dan ooit een vooraanstaande rol (Wimmer, 2002:88). Bij de leuze dat de nieuwe grondwet voor eenheid zorgt moet echter een kritische kanttekening worden geplaatst. De vergroting van de aandacht voor de inheemse identiteit en de erkenning van het multiculturele karakter lijkt namelijk juist verdeeldheid in de samenleving te creëren. Niet alleen de nadruk op multiculturele politiek, maar ook de nationalisaties die de regering wil doorvoeren zorgen voor veel tegenstand. De rechtse oppositie voert in Bolivia dan ook veel actie tegen de MAS. Zo werd in het departement Santa Cruz onlangs een referendum georganiseerd over autonomie van het departement. De regering van de MAS wil de gasvoorraden, die nu nog in handen zijn van particuliere bedrijven, nationaliseren.

Het departement Santa Cruz wilde dit tegenhouden door zichzelf met behulp van een referendum autonoom te verklaren om zo afzijdig van de nationale politiek te blijven. De MAS regering had opgeroepen tot protest tegen dit referendum, daarom betoogden de Bartolinas samen met andere sociale bewegingen uit het departement Cochabamba op 4 mei 2008 tijdens een grote mars tegen het referendum. Tijdens deze betoging waren volgens de krant *Opini3n*, meer dan een half miljoen mensen aanwezig.

§ 3.2 Chachawarmi, een prekoloniale oplossing voor gender gelijkheid

In de voorgaande paragraaf heb ik gesproken over het strategisch plan van de Bartolinas. Twee van de uitgangspunten van dit plan zijn gender gelijkheid en etnische gelijkheid. Gender gelijkheid betekent voor de Bartolinas dat iedereen dezelfde rechten en plichten heeft. De man mag zich niet superieur opstellen aan de vrouw. Ten tweede betekent etnische gelijkheid dat iedereen zijn eigen cultuur moet kunnen ontwikkelen. Iedere Boliviaan heeft dezelfde rechten en plichten, maar iedereen moet zijn culturele identiteit kunnen behouden.

In de inleiding van deze scriptie besprak ik de theorie van Susan Okin. Okin ziet een spanning tussen feminisme en multiculturalisme en benoemde deze twee begrippen zelfs als tegenpolen. De Bartolinas vinden beide identiteiten echter belangrijk en beiden zijn uitgangspunten voor hun vakbond. In de inleiding van deze scriptie besprak ik ook het perspectief van Seyla Benhabib op het werk van Susan Okin. Benhabib raadde aan naar de vrouwen te luisteren en hun eigen verhaal over deze identiteiten aan te horen. Het verhaal van de Bartolinas over respectievelijk etnische en gender identiteit zal ik in deze paragraaf bespreken. Ik zal in deze paragraaf de volgende vragen beantwoorden. Hoe kan het dat de Bartolinas de effecten van bevordering van cultuur voor de gelijke positie van de vrouw niet problematiseren? Hoe kan hun streven naar gender gelijkheid samengaan met hun streven naar etnische gelijkheid en hoe passen zij zowel de verbetering van de rechten van de vrouw en de bevordering van de inheemse cultuur in de praktijk toe? Om deze vragen te beantwoorden zal ik in deze paragraaf kijken naar het gebruik van een traditioneel concept over man/vrouw verhoudingen door de Bartolinas. Dit concept wordt aangeduid als *chachawarmi* en de Bartolinas zeggen hiermee zowel gender gelijkheid als etnische gelijkheid te kunnen nastreven.

Chachawarmi is een inheems concept voor gender, dat de Bartolinas onder de koepel van de etnische identiteit plaatsen. Het is een concept voor gender van de inheemse bevolking van de

hooglanden van Bolivia. *Chachawarmi* betekent in het Aymara ‘man en vrouw’ en gaat over de waarde van dualiteit en complementariteit van man en vrouw (Spedding & Arnold, 2005). In het huwelijk worden man en vrouw gezien als twee polen die elkaar versterken. Dit betekent dat man en vrouw gelijk zijn aan elkaar en het wijst er op dat zij elkaar nodig hebben en dat zij los van elkaar niet compleet zijn. *Chachawarmi* heeft niet alleen betrekking op mensen, het idee van man en vrouw in evenwicht en harmonie geldt ook voor dieren, planten en mineralen. Zo wordt er bij de zon en de maan ook naar *chachawarmi* gerefereerd, de zon is hierbij de man en de maan de vrouw. De complementariteit van *chachawarmi* komt ook terug bij manier waarop mannen en vrouwen samenwerken op het land. Mannen en vrouwen hebben ieder hun eigen dieren, vrouwen hoeden de schapen en geiten die dicht bij het dorp blijven, zodat zij ook voor het huishouden en de kinderen kunnen zorgen. Mannen trekken met de lama’s de bergen in. Een vrouw werkt bovendien samen met haar man op het land waarbij zij ieder hun eigen taken hebben. In teksten uit de koloniale tijd wordt ook gesproken over deze samenwerking tussen man en vrouw als een eenheid binnen de *ayllu* (Harris, 165-166).

De Bartolinas omschrijven *chachawarmi* als een inheems concept voor gender gelijkheid dat onderdrukt wordt sinds de komst van de Spanjaarden. Met het kolonialisme is de patriarchale machocultuur in Bolivia geïntroduceerd. De Bartolinas proberen nu *chachawarmi*, te herintroduceren in de dagelijkse omgang tussen man en vrouw, opdat weer gelijkheid van man en vrouw zal ontstaan in Bolivia. Dit noemen de Bartolinas de dekolonisatie van gender, net zoals zij het hebben over de dekolonisatie van Bolivia, waarin de macht van de *mestizos* in de politiek wordt teruggedrongen. Met dit zogenaamde proces van de dekolonisatie van gender zou de positie van de vrouw langs de lijnen van *chachawarmi* verbeteren.

Chachawarmi wordt op verschillende manieren in het werk van de Bartolinas in praktijk gebracht. De waarde die de Bartolinas hechtten aan *chachawarmi* wil ik uitleggen aan de hand van een situatieschets uit mijn onderzoek. Tijdens een van mijn vele bezoeken aan het kantoor van de Bartolinas bespraken Valeria en ik een Master over inheemse rechten die recentelijk in Cochabamba was verschenen. Ik vroeg haar naar de gevolgen van inheemse rechten voor de positie van de vrouw. Zij vertelde mij dat discriminatie van vrouwen door mannen in de inheemse cultuur onmogelijk was. Valeria zei ‘*Chachawarmi* is de enige juiste weg, omdat het een natuurlijk gegeven is’. Weliswaar hadden de Spaanse invloeden dit natuurlijke evenwicht verstoord, maar dit nam niet weg dat *chachawarmi* en de gelijkheid van man en vrouw nog

steeds in het bloed zat. *Chachawarmi* wordt beschouwd als authentiek gegeven en wordt gezien als iets dat in de natuur zit van inheemse bevolking. Niet als een rol die je van anderen leert tijdens je leven, zoals dat binnen de filosofische ‘nature en nurture’ discussie wordt omschreven.

Ik zal nu twee voorbeelden geven waarin de Bartolinas proberen *chachawarmi* in de praktijk te brengen. Ten eerste proberen de Bartolinas *chachawarmi* toe te passen tijdens de samenwerking met de CSUTCB. Voor beide organisaties staat de strijd van het echtpaar Bartolina Sisa en Tupac Katari centraal. Bartolina Sisa en Tupac Katari stredden samen tegen de onderdrukking door de Spanjaarden, als *chachawarmi*, zoals de vakbonden dat nu samen doen tegen het neoliberalisme. Dalia Terceros sprak hierover op strijdlustige toon tijdens een interview:

“Wij mannen en vrouwen moeten nu samen de strijd van onze voorvaderen voortzetten. Wij moeten Bartolina Sisa en Tupac Katari volgen in hun strijd tegen het racisme, de criminalisering en de vernedering van onze *compañeras*...wij zorgen er voor dat we samen voorwaarts gaan...mannen en vrouwen samen zoals dit hoort bij onze cultuur. We kunnen het niet alleen. Alleen samen kunnen we deze strijd voortzetten”.

De samenwerking tussen de CSUTCB en de Bartolinas als een vorm van *chachawarmi* blijkt ook uit het feit dat zij een gezamenlijk kantoor hebben. In het kantoorgebouw hebben beide organisaties een eigen ruimte met een eigen secretariaat, maar de deuren staan altijd open en de mannen en vrouwen lopen vaak bij elkaar binnen. Bij de vergaderingen van de CSUTCB en de Bartolinas worden mannen en vrouwen wederzijds uitgenodigd, want het concept *chachawarmi* benadrukt het belang voor wederzijdse aanwezigheid. De inboedel en het kantoomateriaal is ook voor wederzijds gebruik. Valeria gaf eens als voorbeeld van *chachawarmi* dat de drie computers die de Bartolinas hebben gekregen van een Zwitserse NGO, om die reden ook door de mannen gebruikt mogen worden.

De tweede plek waar de Bartolinas *chachawarmi* in de praktijk brengen is in de politiek. Het hoofd van de *Asemblea Constituyente*²³ Silvia Lazarte is een Bartolina. Zij heeft volgens de Bartolinas er voor gezorgd dat vrouwenrechten in de grondwet zijn verbeterd, omdat zij rekening hield met *chachawarmi*. Het concept *chachawarmi* wordt in de nieuwe grondwet genoemd, maar het feit dat er zo veel aandacht voor vrouwenrechten is, komt volgens de Bartolinas voort uit het respect dat de *Asemblea Constituyente* voor *chachawarmi* toonde. Zo staat er in de nieuwe grondwet dat de vertegenwoordiging van mannen en vrouwen gelijk moet zijn in overheidsfuncties. Het feit dat een Bartolina een dermate hoge positie in de regering kan bekleden, is te danken aan het feit dat de Bartolinas de MAS ondersteunen. De reden voor het ondersteunen van de MAS kan ook tot *chachawarmi* worden herleid. “Evo Morales zegt ons dat het belangrijk is om mee te doen met de strijd van de inheemse bevolking tegen het neoliberalisme...dit proces van verandering is iets waarvoor mannen en vrouwen zich samen moeten inzetten”. De Bartolinas zijn echter de enige vrouwenorganisatie in Bolivia die gebruik maakt van dit concept van *chachawarmi*. Hoe kan het dat andere vrouwenorganisaties geen gebruik maken van dit concept voor gender gelijkheid? In het volgende hoofdstuk ga ik in op de mening van andere vrouwenorganisaties in Bolivia en hun visie op dit inheemse concept voor gender gelijkheid.

---

²³ Vrij vertaald: Raad van de nieuwe grondwet, deze was verantwoordelijk voor het opstellen van de nieuwe constitutie

4.

Nosotras y las Otras

Kort nadat zij gekozen was tot de nieuwe nationale *presidente* van de Bartolinas, had ik een interview met Leonilda Zurita op het kantoor van de nationale directie van de Bartolinas in La Paz. Dit kantoor was haast identiek aan dat van de directie van het departement Cochabamba. Een ruimte met een grote tafel in het midden om te vergaderen en te werken en een klein bureautje ernaast voor de secretaresse. Tijdens mijn interview met Leonilda werden wij even onderbroken door een mevrouw die haar kwam opzoeken. Ze was een jonge *mestiza* met een nogal excentrieke kledingstijl. Ze droeg een spijkerbroek met gaten, een roze legging eronder en had paars geverfd haar. Zoiets had ik nog nooit eerder in Bolivia gezien. Zij bleek van de vrouwenorganisatie ‘Mujeres Creando’ (Vrouwen aan het Creëren) te zijn en wilde Leonilda graag, als de nieuwe nationale *presidente* van de Bartolinas, uitnodigen voor een interview op hun radiozender. Leonilda trok een verbaasd gezicht en moest lachen. ‘Natuurlijk niet’ zei ze opgewekt ‘jullie zijn feministen’. Met de simpele aanduiding feminisme was blijkbaar voldoende argument geleverd om de uitnodiging af te wijzen, want Leonilda knikte naar mij als teken dat we verder konden gaan met het interview. Ik vroeg Leonilda later waarom zij het feminisme afkeurt en hoe zij de strijd van de Bartolinas voor vrouwenemancipatie dan zou willen omschrijven. Zij reageerde als volgt:

‘Wij zijn tegen het feminisme, want het feminisme is tegen mannen en wij als Bartolinas zijn niet tegen mannen. Wij willen samen als man en vrouw één weg bewandelen. Wij moeten samen de natuurlijke hulpbronnen beschermen tegen de indringers van buiten: dat is onze taak...Wij vinden dat de inheemse vrouw inspraak moet hebben in de politiek en niet dat zij alleen maar wordt gebruikt voor mooie foto’s ...een beetje graffiti. Dat zijn de projecten van de Mujeres Creando’

Er zijn in Bolivia drie soorten organisaties die zich inzetten voor de belangen van de vrouwen: ten eerste Mujeres Creando, die zichzelf typeren als een anarchistisch feministische beweging; ten tweede de NGOs die zich inzetten voor de verbetering van de positie van de

vrouw met ondersteuning van buitenlandse financiering; en ten derde *Federación de Mujeres Campesinas Indigenas y Originarias – Bartolina Sisa*, de vrouwenorganisatie die gender gelijkheid nastreeft onder de koepel van etnische gelijkheid, door middel van *chachawarmi*. In dit hoofdstuk zal ik de positie van de Bartolinas uiteenzetten ten opzichte van de twee andere soorten vrouwenorganisaties. Ik zal dit hoofdstuk beginnen met een paragraaf over de geschiedenis van de verdeeldheid van vrouwen in Bolivia. Waarom hebben de inheemse vrouwen zich nooit kunnen identificeren met de vrouwenorganisaties van *mestizas*? In de daarop volgende twee paragrafen zal ik ingaan op de vrouwenorganisatie Mujeres Creando en de NGOs. Ik zal hier de vraag stellen. Hoe functioneren deze vrouwenorganisaties en wat is hun kijk op *chachawarmi*?

§ 4.1 Sociale klassen van vrouwen

In de koloniale tijd speelde een hiërarchische verdeling van de Boliviaanse samenleving aan de hand van sociale klassen, gebaseerd op etnische identiteit, een belangrijke rol. De eerste klasse was die van de *peninsulares*, zij waren in Spanje geboren. Ten tweede de *criollos* met alleen Europese voorouders. Ten derde de *mestizos* met gemengd Europese en inheemse voorouders en ten vierde de inheemse bevolking, de inwoners die het land al bewoonden voor de komst van de Europese kolonisten (Stephenson, 1999:3-4). Met de komst van het kolonialisme in Bolivia en de machtsovername van de blanken werd de inheemse bevolking verplicht belasting te betalen aan de nieuwe overheersers van het land. De kolonisten wilden weinig te maken hebben met de inheemse bevolking, want de inheemse culturele waarden werden ondergeschikt geacht aan die van de Europeanen. Ook na de onafhankelijkheid behield de inheemse bevolking een lage sociale positie in de samenleving. De inheemse bevolking kreeg geen toegang tot volledig burgerschap, omdat zij door discriminatie op basis van etnische identiteit geen beroep kon doen op rechten die de staat erkende (Canessa, 2005:10). Bovendien bleef de inheemse bevolking door de economische positie genoodzaakt om voor de elite te werken. Zo gingen veel inheemse vrouwen in het huishouden bij *mestizos* gezinnen werken als min, want het voeden van een baby werd als ongepast beschouwd voor een vrouw uit betere kringen (Monasterios, 2007:113). Door de etnische scheiding raakten *mestizas* en inheemse vrouwen van elkaar vervreemd. Het verschil in etnische identiteit werd als dusdanig groot ervaren dat de vrouwen zich niet met behulp van gender identiteit met elkaar konden identificeren. De Amerikaanse sociologe Joanne Nagel

(2003) legt uit dat dit komt doordat gender identiteit en etnische identiteit niet geïsoleerd van elkaar zijn. Er is sprake van interactie en convergentie tussen deze twee. Seksuele beelden en behoeftes beïnvloeden de vorming van raciale en etnische stereotypingen, verschillen en conflicten; en andersom beïnvloeden deze etnische en raciale identiteiten ook weer gender identiteiten (Nagel, 2003; Canessa, 2005:8). De Indiase econoom en filosoof Amartya Sen (2006) legt uit dat in de praktijk sprake is van enkelvoudige benadering van de identiteit van de mens. Hierdoor lijkt het alsof mensen slechts één identiteit hebben, maar in werkelijkheid horen mensen tot verschillende groepen. Bijvoorbeeld een inheemse vrouw heeft niet alleen haar etnisch-culturele identiteit, maar ook bijvoorbeeld haar gender identiteit, haar werk en hobby dragen bij aan de vorming van wie zij is. Sen wil op deze manier uitleggen dat polarisatie van etnische groepen onterecht is, want er zijn wel degelijk mogelijkheden voor identificatie met mensen die een andere etnische identiteit hebben, bijvoorbeeld omdat men het zelfde werk doet.²⁴ Doordat in de praktijk een enkelvoudige benadering van identiteit wordt gebruikt lijkt etnische identiteit de enige manier voor classificatie te zijn. Op deze manier kan gender identiteit er nooit voor zorgen dat inheemse vrouwen en *mestizas* zich met elkaar gaan identificeren, laat staan dat zij de handen ineen slaan met als gezamenlijk doel vrouwenemancipatie.

In Bolivia bevinden inheemse vrouwen zich in een politiek en economisch marginaliseerde positie. Volgens de inheemse vrouwen ligt de oorzaak van deze uitsluiting bij discriminatie op basis van etnische identiteit. Gender identiteit speelt volgens hun hierin geen rol. Wanneer zij uit deze gemarginaliseerde positie willen ontsnappen zijn inheemse mannen dus hun bondgenoten. *Mestizas* hebben deze solidariteit niet met *mestizos*, zij namelijk ervaren geen onderdrukking op basis van etnische identiteit, hun positie wordt juist geïdentificeerd door hun gender identiteit (Carby, 1996). De inheemse vrouwenorganisaties hebben ‘meer dan alleen de vrouwenemancipatie als prioriteit’.²⁵ Het is binnen de strijd van deze etnische bewegingen dat de vrouwenemancipatie op de agenda wordt geplaatst. Om het verschil tussen vrouwenorganisaties in Bolivia te verduidelijken zal ik in de volgende twee paragrafen twee soorten van vrouwenorganisaties bespreken met een merendeel aan *mestizas* leden en ik zal hierbij kijken naar de positie die zij innemen ten opzichte van de Bartolinas.

---

²⁴ Amartya Sen wil de theorie ‘*the clash of civilisations*’ van de Amerikaanse politicoloog Samuel Huntington (1998) weerleggen.

²⁵ Interview met Felica Zanor Vloa een directielid van de Bartolinas van La Paz

§ 4.2 De Mujeres Creando beweging

Mujeres Creando is een kleine vrouwenorganisatie, die zichzelf omschrijft als anarchistisch en feministisch. Zij zijn aan de ene kant onafhankelijk van de staat en aan de andere kant ook onafhankelijk van NGOs, waardoor hun beleid niet wordt beïnvloed door de richtlijnen van deze instellingen die financiële steun verlenen. Mujeres Creando zegt zich in te zetten voor alle vrouwen in Bolivia en geen onderscheid te maken tussen lesbische vrouwen, prostituees, inheemse vrouwen, gescheiden vrouwen of alleenstaande moeders. Er wordt niet verondersteld dat de ene vrouw het slechter heeft dan de andere, maar juist 'de heterogeniteit van de vrouwen staat voorop'. 'Er moet vrijheid komen voor alle vrouwen, waarbij iedere vrouw haar eigen identiteit mag behouden'. Mujeres Creando probeert de problemen van de vrouwen die voorkomen in de huishoudelijke sfeer in het openbaar te brengen. Bij hun activiteiten gebruiken zij vooral 'creatieve' middelen, zoals theatervoorstellingen, filmproducties, poëzie en graffiti.²⁶ Door confronterende acties in de publieke sfeer wil Mujeres Creando de bevolking van Bolivia een spiegel voorhouden voor wat zich afspeelt in de privésfeer (Monasterios, 2007:15).

De Bartolinas vinden dat Mujeres Creando geen serieuze vrouwenbeweging is. Zij vinden hun acties zo afkeurenswaardig dat zij er niets mee te maken willen hebben. Een actie die zij absoluut bespottelijk vonden was het beschilderen van naakte mannenlichamen op de Plaza Murillo. De Bartolinas vinden het een lesbische vrouwenorganisatie, omdat de vrouw die Mujeres Creando heeft opgericht, Maria Galindo, lesbisch is en hier openlijk voor uitkomt. Homoseksualiteit is in Bolivia een groot taboe en wordt door de Bartolinas negatief geïnterpreteerd. De Bartolinas denken dat lesbische vrouwen tegen mannen zijn. Doordat Mujeres Creando zichzelf bovendien als een feministische beweging presenteert leggen de Bartolinas de koppeling tussen lesbisch, feminisme en dat zorgt ervoor dat de Bartolinas het idee hebben dat het feminisme tegen mannen is.

Mujeres Creando is van mening dat de inzet van de Bartolinas voor vrouwenemancipatie zinloos is. Zij geloven niet dat door de steun aan Evo Morales en de MAS de positie van de vrouwen in Bolivia zal verbeteren. Zij zien in Evo Morales een onverantwoordelijke vader die zijn vrouw en kind heeft verlaten.²⁷ Hij zal volgens Mujeres Creando geen verandering brengen

---

²⁶ Citaten uit interview bij Mujeres Creando (anoniem)

²⁷ Ik verwijs hierbij naar een graffiti tekst van Mujeres Creando: '*El Che y el Evo son lo mismo: padres irresponsables*' (vrij vertaald: Che en Evo zijn het zelfde: vaders die geen verantwoordelijkheden nemen)

in de nog steeds dominerende opvatting in Bolivia, dat vrouwen zich tot huishoudelijke taken en de zorg voor hun kinderen moeten beperken. Zij zien in het gebruik van *chachawarmi* een achterhaald concept, dat allang niet meer bestaat en dus geen goed middel is om vrouwenemancipatie te realiseren. Zij zeggen hierover: ‘Het is iets dat vroeger misschien wel heeft bestaan, maar tegenwoordig in de praktijk niet meer werkt. In het dagelijkse leven worden beslissingen niet door mannen en vrouwen samen gemaakt en taken worden niet op eerlijke wijze verdeeld.’ *Chachawarmi* is in hun ogen een middel dat door de man wordt misbruikt. ‘Zonder zijn vrouw kan een man geen machtige functie krijgen, want in de inheemse gemeenschap kan alleen een echtpaar een bestuurlijke functie krijgen. De man heeft zijn vrouw dus slechts nodig als opstapje, zichzelf krijgt er geen recht op inspraak door.’²⁸

§ 4.3 De NGO vrouwenbeweging

In de jaren tachtig kwamen de eerste NGOs naar Bolivia om zich in te zetten voor vrouwenemancipatie. In het westen was men in deze periode getuige van de opkomst van vrouwenbewegingen, die geld investeerden in ontwikkelingsorganisaties om de positie van de vrouw in ontwikkelingslanden te verbeteren (Monasterios, 2007:33-34). De NGOs gebruikten de theorie van het liberale feminisme waarin het individualisme en politieke en juridische hervormingen centraal staan (Rolin, 2004). Hun werk was gebaseerd op rapporten van internationale instanties zoals de CEDAW-conventie²⁹, internationale verdragen en publicaties over de verbetering van de positie van de vrouw. In tegenstelling tot de *Mujeres Creando* probeerden de NGOs om hun doelstellingen zo veel mogelijk aan de wetgeving aan te passen, omdat zij op dat terrein veranderingen wilden bereiken. Bovendien hadden de NGOs de macht om druk uit te oefenen op de overheid, omdat zij werden gesteund door internationale organisaties. Zo werd bijvoorbeeld onder druk van de NGOs een regeling ingevoerd, waarmee verplicht gesteld werd om 30 procent van de overheidsfuncties door vrouwen te laten bekleden (Monasterios, 2007:33).

Het liberale feminisme van NGOs kon echter geen invloed uit oefenen op de ideeën, behoeftes en ambities van inheemse vrouwen, omdat zij zich niet konden identificeren met deze westerse ideeën. De NGOs hadden weinig aandacht voor de invloed van etnische identiteit op

---

²⁸ Citaten uit interview bij *Mujeres Creando* (anoniem)

²⁹ *Convention on the Elimination of all forms of Discrimination Against Women*

gender identiteit. Hierdoor konden alleen de *mestizas* zich identificeren met het feminisme dat NGOs introduceerden. De onderdrukking van de vrouw waar de NGOs tegen streden werd door de inheemse vrouwen in verband gebracht met de *mestizo* identiteit. De stereotypering van de vrouw als iemand die huishoudelijke taken verricht en zich daarbuiten niet kan ontplooiën hoorde volgens de inheemse vrouwen niet bij de inheemse culturele achtergrond maar bij de culturele gebruiken die door het westen waren geïntroduceerd. Aansluiten bij het feminisme zou dan ook indirect een vorm van assimilatie betekenen (Monasterios, 2007:11).

Het liberale feminisme bracht dus geen vrouwenemancipatie bij de inheemse bevolking. Een verwijt dat door de Bartolinas vaak werd gemaakt tegen NGOs was dat zij niet op het platteland werkzaam waren. Kantoren van NGOs bevonden zich in de steden, in wijken waar *mestizos* woonden en daardoor hadden zij geen inzicht in het leven van de vrouwen op het platteland en in de gemarginaliseerde positie waarin de inheemse vrouwen zich daar bevonden. Ondanks het gebrek aan steun en invloed op inheemse vrouwen, presenteren NGOs zich wel als representanten van het maatschappelijk middenveld. Deze representatieve functie werd ook door de overheid erkend, want de NGOs werden betrokken bij het democratiseringsproces na de val van de militaire regeringen (2007:34). De huidige regering van de MAS heeft nu de contacten met NGOs verbroken.³⁰

Een belangrijke NGO in Cochabamba die zich inzet voor vrouwenemancipatie is IFFI (Instituto de Formación Femenina Integral). Lily, mijn lerares Spaans, had een aantal vriendinnen die bij IFFI werkten en via haar kon ik een aantal contacten binnen dit instituut leggen. Toen ik op het kantoor van de Bartolinas Valeria over deze contacten vertelde, was zij gechoqueerd. Op geheimzinnige manier, schuchter om zich heen kijkend, boog zij zich over haar bureau en fluisterde mij toe dat er een oorlog gaande was tussen IFFI en de Bartolinas. Ik reageerde daarop verbaasd en vertelde dat men bij IFFI juist had gezegd dat de Bartolinas en IFFI samenwerkten. Maar Valeria bleef dit tegenspreken. ‘Vroeger werkten we wel samen, maar toen de Bartolinas er achter kwamen dat een werknemer van IFFI lid was van de MNR hebben wij ieder contact verbroken. IFFI beweert nog steeds dat zij met de Bartolinas samenwerken, omdat zij zo politieke invloed willen uitoefenen. De regering van de MAS wil echter niets van hun weten.’

---

³⁰ Interview Gloria Patscheider

De Bartolinas zien de NGO vrouwenorganisaties als onderdeel van het neoliberalisme. Binnen hun strijd tegen het neoliberalisme willen zij tegelijkertijd ook de invloed van NGOs terugdringen. Er lijkt hier echter sprake te zijn van een misverstand. NGOs en het neoliberalisme, komen inderdaad voort uit dezelfde ontwikkeling, maar dit betekent niet dat zij hetzelfde zijn. Met het neoliberalisme is de beschermende rol van de staat afgenomen en wordt de samenleving voortaan bestuurd door de onzichtbare hand van de markt. NGOs doen een poging de meest destructieve effecten van dit systeem te verzachten. Zij willen een deel van de taken van de staat overnemen, omdat de sociale politiek en de ontwikkelingsplannen van de overheid sterk verminderd zijn met de komst van het neoliberalisme. De Bartolinas zien niet dat de NGOs juist veel te maken hebben met het neoliberalisme, omdat deze de neoliberale overheden willen beïnvloeden ter bevordering van de ontwikkeling van de samenleving. De Bartolinas zien in de verbondenheid van de NGOs en het neoliberalisme juist een bewijs dat deze twee onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Hier lijkt echter sprake te zijn van een paradox, want in de praktijk blijken de Bartolinas niet zonder de financiële steun van NGOs te kunnen. Ondanks de afkeurende uitspraken van de directieleden over NGOs zag ik Valeria vaak brieven versturen naar NGOs met de vraag om de Bartolinas financieel te steunen, wanneer er behoefte was aan nieuw promotiemateriaal of als er een reis gemaakt moest worden door de directieleden. De Bartolinas kregen geld van tal van internationale organisaties zoals UNICEF en OXFAM. Toen ik een keer dit onderwerp ter sprake bracht reageerde Valeria ontstemd. Ze merkte op dat de directieleden niet zo principieel moesten doen als het om NGOs ging. En dat ze er van overtuigd was dat andere directies ook steun kregen van NGOs. Ze zei zelfs dat: ‘zonder de hulp van NGOs de Bartolinas helemaal niet zouden kunnen bestaan’.

Ik heb een gesprek gehad met Gloria Patscheider over het feit waarom IFFI lange tijd zo weinig interesse had voor de inheemse vrouwen op het platteland. Gloria vertelde dat IFFI zich pas de laatste jaren bewust is geworden dat hun werk de inheemse vrouwen niet heeft bereikt. Zij heeft daarom kort geleden onderzoek gedaan naar de verschillen in het dagelijks leven tussen *mestizas* en inheemse vrouwen. Ze vertelde dat de belangrijkste uitkomst van haar onderzoek lag in het verschil van vrijetijdsbesteding. Op het platteland beschikken vrouwen over aanzienlijk minder vrije tijd, dit komt doordat zij geen mogelijkheden hebben om werk uit te besteden, zoals de zorg voor de kinderen of het schoonmaken van het huis. Deze mogelijkheden hebben vrouwen in de steden wel. Uit het onderzoek van Gloria bleek ook dat het inheemse concept *chachawarmi*

niet betekent dat er gender gelijkheid is binnen de inheemse gemeenschappen. Bij vergaderingen waarbij vrouwen met hun echtgenoten aanwezig zijn, zijn vrouwen altijd de stille toehoorders. Hun mogelijkheden om invloed uit te oefenen spelen zich niet in openbaar af tijdens de vergaderingen, maar binnenshuis. Vrouwen hebben alleen de ruimte om zich tijdens een vergadering te profileren wanneer zij ongetrouwd of weduwe zijn (Patscheider Estrada, 2007; Van Hoof, 2006). De directrice van IFFI, Cecilia Estrada, wees op de problemen van de Bartolinas met de CSUTCB: 'de Bartolinas moeten nu zo hard werken, omdat de CSUTCB wel degelijk patriarchaal is'. Net zoals Mujeres Creando wijst ook IFFI op de ambiguïteiten van het werk van de Bartolinas. In het volgende hoofdstuk zal ik verder ingaan op de contradicties van *chachawarmi*. Ik zal deze illustreren aan de hand mijn onderzoeksobservaties.

5.

De ambiguïteiten van *chachawarmi*

De prekoloniale samenleving van de Aymara en Quechua bevolking kenmerkte zich door sterke uniformiteit. De gelijkheid tussen man en vrouw en de harmonieuze wijze waarop zij omgingen met de natuur zijn tot vandaag belangrijke culturele eigenschappen van de inheemse bevolking. Zij komen tot uitdrukking als *chachawarmi*. Toch stelt de Boliviaanse historica Maria Eugenia Choque-Quispe (1998) dat er voor het kolonialisme al sprake was van vormen van sociale stratificatie en dat er binnen traditionele inheemse samenlevingen ook ongelijke machtsverhoudingen zijn. Doordat de vrouw binnen het huwelijk als *sullka* (adolescent) wordt aangeduid bestaat er een ongelijkheid die meestal verborgen blijft voor de buitenwereld (1998:14-18). Als *sullka* wordt de vrouw gezien als iemand met de sociale positie van een minderjarige. Zij is zodoende ondergeschikt aan haar man en door haar sociale positie blijft zij afhankelijk van haar echtgenoot en kan zij als individu geen aanspraak maken op rechten. Als jonge tiener is de vrouw ook een *sullka* en is zij afhankelijk van haar vader, maar naarmate zij ouder wordt krijgt zij meer inspraak en wordt zij onafhankelijker. Echter, zodra de vrouw trouwt krijgt zij de wederom de positie van *sullka* en wordt zij afhankelijk van haar man en zijn familie. Ook wanneer de echtgenoot overlijdt duurt haar afhankelijkheid voort en wordt zij ondergeschikt aan haar zoon (1998:15-20).

De Bartolinas omschreven *sullka* als een oud concept dat niet meer bestaat, doordat er veel veranderingen hebben plaatsgevonden in de inheemse samenleving als gevolg van het kolonialisme.³¹ Volgens hen heeft de intolerantie en dominantie van de man zich sinds de kolonisatie ontwikkeld, omdat de gender relaties binnen de culturele assimilatie van het westen een nieuwe vorm hebben gekregen. Ik veronderstel dat voor de Bartolinas het concept *sullka* inderdaad weinig invloed heeft op hun positie als vrouw. Deze vrouwen wonen veelal in de stad en hebben niet veel te maken met de traditionele inheemse samenlevingsvormen. Toch laat het concept *sullka* zien dat er ambiguïteiten bestaan in het idealistische concept van *chachawarmi*. In dit hoofdstuk zal ik de ambiguïteiten van het gebruik van *chachawarmi* door de Bartolinas analyseren. Ik zal dit illustreren aan de hand van twee voorbeelden. Ten eerste de moeilijkheden

---

³¹ Ik heb het concept *sullka* tijdens een informeel gesprek besproken met Valeria en Maria

die de Bartolinas ondervinden bij het afdwingen van erkenning door de mannen van de CSUTCB en de problemen die de vrouwen ervaren bij inspraak tijdens de gezamenlijke vergaderingen van de mannen- en vrouwenvakbond. Ten tweede wil ik aandacht besteden aan het feit dat veel Bartolinas alleenstaand zijn, omdat hun echtgenoten niet accepteren dat een vrouw zich buitenshuis ontwikkelt en emancipeert.

§ 5.1 De samenwerking van de Bartolinas met de CSUTCB

In het vorige hoofdstuk heb ik aangegeven dat de leden van vrouwenbewegingen van *mestizas* verbaasd reageerden wanneer ik *chachawarmi* noemde als mogelijke oplossing voor de ongelijke machtsverhoudingen tussen man en vrouw in Bolivia.³² Volgens hen is participatie van vrouwen met *chachawarmi* onvolledig. De vrouw hoort door *chachawarmi* aanwezig te zijn tijdens bijeenkomsten, maar er wordt van haar alleen een fysieke aanwezigheid verwacht en zij krijgt er geen recht op inspraak door. De Bartolinas willen echter meer dan alleen fysiek aanwezig zijn, zij willen met *chachawarmi* gelijke participatie en zij leggen de oorzaak van de gemarginaliseerde positie van inheemse vrouwen bij het kolonialisme. Of gelijke inspraak wel of niet hoort bij de traditionele inheemse cultuur van *chachawarmi* is lastig te zeggen, maar de uiteenlopende standpunten en onduidelijkheden geven aan dat er ambiguïteiten bestaan rondom de gender gelijkheid die de Bartolinas in verband brengen met het concept *chachawarmi* en de traditionele inheemse cultuur. Ik ben zelf ook getuige geweest van de problemen van de Bartolinas bij hun strijd voor gelijke participatie. Ik heb tijdens het bijwonen van aantal activiteiten van de Bartolinas, waar ook leden van de mannenvakbond de CSUTCB aanwezig waren, deze problemen kunnen observeren.

Het eerste voorval speelde zich af tijdens een maandelijks overleg tussen de mannen- en vrouwenvakbond. Dergelijk overleg vindt plaats op alle niveaus van de organisatie. Tijdens deze bijeenkomsten worden de gezamenlijke doelstellingen en activiteiten besproken. Bij de directies van de vakbonden in Cochabamba werden deze vergaderingen gehouden op de binnenplaats van het gezamenlijke kantoor. De mannen en vrouwen zaten tegenover elkaar, de vrouwen links en de mannen rechts en zo keken de vrouwen in de richting van de maan en de mannen in de richting van de zon. In de Andes cultuur horen de zon en de maan op dezelfde wijze als

---

³² Deze reactie kreeg ik tijdens interviews met CEDIM, IFFI, Defensor del Pueblo en ProMujer

chachawarmi bij elkaar als man en vrouw.³³ Het viel mij tijdens deze bijeenkomsten op dat de vrouwen alleen meepraatten wanneer er onderwerpen werden besproken waarbij zij direct betrokken waren, bijvoorbeeld de deelname van vrouwen tijdens een geplande protestactie. Wanneer er echter zaken als legalisering van coca of landrechten aan de orde kwamen, participeerden de vrouwen niet in de discussie. Het naar voren brengen van een eigen standpunt vonden zij blijkbaar te lastig. Zij ventileerden soms wel hun meningen, maar dan stilletjes fluisterend tegen een van hun *compañeras*.

Een soortgelijke situatie waarbij bleek dat de vrouwen moeite hebben om een gelijke participatie op te eisen, deed zich voor tijdens het Veertiende Nationale Congres van de Bartolinas in Sucre. De mannen van de CSUTCB waren ook uitgenodigd voor dit congres, omdat zij erbij hoorden volgens *chachawarmi*. Het viel mij op dat hun invloed tijdens de activiteiten van de vrouwen zeer groot was.

Tijdens het congres ontstond er een conflict tussen leden uit de provincie Chapare en de hooglanden, beide gelegen in het departement Cochabamba. Zij konden geen overeenstemming bereiken bij het kiezen van een gemeenschappelijke kandidaat voor het voorzitterschap. Het tropische gebied Chapare hoort niet bij de departementale organisatie, maar heeft een eigen directie met een eigen hoofdkantoor in de stad Cochabamba, waarmee zij binnen de organisatiestructuur direct valt onder de nationale directie. Op het nationale congres moest er echter samen één gezamenlijke vertegenwoordiger worden voorgedragen. Deze

verkiezing leidde tot een

Afbeelding 6: Stemming voorzitter Santa Cruz. Bovenin de tribune zitten de Bartolinas uit het tropische gebied met hun hand in de lucht om te stemmen, onderin de Bartolinas uit de vallei.

---

³³ Dit fluisterde Valeria mij toe toen terwijl we het overleg tussen de FSUTCC en de Bartolinas directie van het departement Cochabamba bijwoonden op 17 maart 2008

heftige ruzie tussen de aanwezige vrouwen, waarbij sommige elkaar zelfs te lijf gingen. De mannen traden op en maakten een einde aan de felle discussie. Zij wilden dat de vrouwen een eenheid vormden in het belang van hun politieke doelen en zeiden dat hun persoonlijke mening hierbij ondergeschikt was. De vrouwen aanvaardden het optreden van de mannen zonder tegenspraak, deden wat giechelig over hun eigen gedrag en besloten werd welke vrouw hun gezamenlijke vertegenwoordiger voor het congres zou zijn. De gekozen voorzitter kwam uit de hooglanden. Toen ik de Bartolinas uit Chapare vroeg naar hun mening hierover reageerden ze laconiek. Een Bartolina uit het tropische gebied vertelde mij: 'Eerst was de beslissing niet democratisch, maar nu wel. Nu zijn wij ook tevreden'. Ik was hier verbaasd over, want er had in het geheel geen stemming plaatsgevonden, terwijl dat normaal gesproken wel had moeten gebeuren. Uiteindelijk bleek alle ophef voor niets te zijn geweest. De zittende voorzitters van het congres hadden besloten dat het departement Cochabamba geen voorzitter mocht voordragen door hun interne ruzies. De voorzitter die gekozen werd kwam uit Santa Cruz, waarna de Bartolinas uit het tropische gebied alsnog stonden te juichen op de tribune en de Bartolinas uit de vallei gedesillusioneerd voor zich uit keken, zij hadden voor de voorzitter uit La Paz gestemd.

Maar als de theorie van de Bartolinas over *chachawarmi* er inderdaad voor zorgt dat man en vrouw een complementaire eenheid zijn, waarom is er dan geen gelijke inspraak van man en vrouw in de praktijk? Toen ik deze vraag aan Valeria stelde grinnikte zij een beetje en zei dat de mannen 'nog een hoop moesten leren over *chachawarmi*, ze waren door de westerse invloeden in Bolivia een hoop vergeten.' Toen de dominante positie van de CSUTCB wederom ter sprake kwam naar aanleiding hun optreden tijdens het nationale congres haalde Valeria alleen haar schouders op. Zij zei dat het in de praktijk voor vrouwen moeilijk is om aan het woord te komen, zij hebben een onderwijsachterstand en kunnen vaak niet lezen en schrijven. Dit geldt niet voor mannen en zij voelen zich dan ook niet zo onzeker. Ook Leonilda Zurita gaf aan dat zij vroeger vaak moeite had om haar mening te uiten tijdens bijeenkomsten waarbij mannen aanwezig waren. Zij voelde zich geïntimideerd en vreesde de discussies. Van haar broers leerde zij om hiermee om te gaan en raakte zij overtuigd van het belang van haar participatie als vrouw. De mannen van CSUTCB legden de oorzaak van het participatie probleem van vrouwen ook bij hun onderwijsachterstand. In hun ogen waren de vrouwen onwetend en wisten zij daardoor niet hoe zij een gesprek moesten voeren of aan een discussie moesten deelnemen.

§ 5.2 Alleenstaande Bartolinas staan niet alleen

Het kost de leden van de Bartolinas veel tijd om zich actief in te zetten voor de vakbond. Zij zijn verplicht aan de wekelijkse vergaderingen van de directie deel te nemen, want anders wordt hun lidmaatschap stopgezet. Daarbuiten worden zij geacht om zoveel mogelijk vergaderingen en congressen van andere directies van de Bartolinas en de mannenvakbonden bij te wonen. De inspanning van de Bartolinas is bovendien bijna altijd onbezoldigd, alleen de directievoorzitters ontvangen een salaris. De meeste directieleden hebben daarom een betaalde baan naast hun werk voor de Bartolinas. Voor de verzorging van het huishouden blijft dus weinig tijd over. Ik vroeg mij af hoe mannen erover dachten dat vrouwen zich ten koste van hun huishoudelijke taken inzetten voor de Bartolinas. Max, de voorzitter van de CSUTCB in La Paz, was daar heel duidelijk over toen hij sprak over het werk van de Bartolinas:

“De emancipatie van vrouwen maakt ons mannen kapot, wie moet er immers nu voor ons koken?”

Een man uit Tapacari, een van de provinciehoofdsteden van het departement Cochabamba, dacht er ook zo over. Toen ik hem vroeg naar de samenwerking van de vakbond in zijn provincie met de Bartolinas vertelde hij dat daar geen vrouwenvakbond bestaat, omdat vrouwen het te druk hebben met hun huishoudelijke taken. Zij zijn allemaal getrouwd en hebben kinderen waardoor er geen tijd overblijft voor het werk in een vakbond. Uit deze verhalen blijkt dat mannen het moeilijk vinden te accepteren dat vrouwen zich buiten het huishouden proberen te ontplooiën. In hun visie moet de vrouw alleen huishoudelijke taken vervullen, zoals de verzorging van het gezin en de opvoeding van kinderen. De mannen voelen zich niet geroepen om een deel van deze taken over te nemen.

Veel Bartolinas zoeken de oplossing voor dit probleem niet in de confrontatie met mannen, maar zij kiezen ervoor om vrijgezel te blijven. Op deze manier hebben zij voldoende tijd om te participeren in de activiteiten van de Bartolinas en hebben zij geen man die hen hiervan probeert te weerhouden. In Cochabamba zijn bijna alle directieleden vrijgezel. Valeria reageerde hierop als volgt:

“Wanneer je vrijgezel bent dan heb je een voordeel, zo zeggen wij dat...als je getrouwd bent en kinderen hebt, dan heb je niet genoeg tijd om je in te zetten voor de Bartolinas”

Dit was ook een van de redenen waarom Dalia, een secretaris van de Bartolinas in Cochabamba was gescheiden van haar man. Zij vertelde dat zij, nu ze bij haar man weg was, eindelijk de mogelijkheid had om zich in te zetten voor de Bartolinas. Zij en haar kind werden door haar man mishandeld. Bij de Bartolinas kreeg zij de mogelijkheid om te emanciperen. Daar had zij leren lezen en schrijven en nu kon zij voor zichzelf opkomen. Zij vertelde dat de vrouwen van de Bartolinas haar hadden aangemoedigd om te scheiden van haar man. De waarden van het huwelijk, die met *chachawarmi* zeer belangrijk zijn binnen de inheemse cultuur, kennen dus grenzen voor de Bartolinas. Zij willen een harmonieuze relatie met mannen, maar tegelijkertijd willen zij emanciperen. Het probleem is echter dat dit spanningen oplevert binnen hun huwelijken, omdat de mannen dit niet accepteren.

Toch is vrijgezel blijven of scheiden niet de enige oplossing. Er zijn Bartolinas met een hoge positie binnen de vakbond die ook een gezin hebben. Leonilda Zurita, de nationale *presidente* van de Bartolinas, is een voorbeeld van een vrouw met een hoge functie en daarnaast een gezin. Zij is getrouwd en heeft vier kinderen. Toen ik haar vroeg hoe zij het huishouden combineerde met haar fulltime baan bij de Bartolinas, vertelde zij over haar lieve moeder die voor haar kinderen zorgt in Chapare. Zelf woont zij met haar man in La Paz. Zij vertelde dat haar man trots op haar is en dat hij zelf ook een hoge positie bij de directie van de CSUTCB heeft. Maria Ascui, de vice-president van de Bartolinas in Cochabamba was ook van mening dat de huishoudelijke taken wel kunnen samengaan met een volledige inzet voor de vakbond. “Mijn man ziet in dat het belangrijk is dat vrouwen ook meewerken in de strijd voor de verbetering van het leven van de inheemse bevolking. Hij is zelf ook secretaris bij de *Cocaleros* in Chapare.” Voorwaarde voor de mannen om het werk van hun echtgenotes bij de Bartolinas te accepteren is dat hun eigen positie niet lager mag zijn dan die van hun vrouw. Dit lijkt dus in tegenspraak met de gelijkheid die *chachawarmi* zou moeten bieden. De man heeft er geen problemen mee wanneer hij een hoge functie heeft en zijn vrouw thuis blijft en voor het huishouden zorgt, maar hij accepteert het niet wanneer dit andersom is.

Voor de Bartolinas zijn de beperkingen die het huwelijk hen oplegt moeilijker te veranderen dan de problemen die zij ervaren met inspraak tijdens vergaderingen waarin de CSUTCB participeert. Alleen wanneer de echtgenoot een vergelijkbare functie heeft zal hij accepteren dat zijn vrouw deelneemt aan activiteiten buiten het huishouden. Daarom lijkt de keuze van vrijgezel blijven of scheiden de beste oplossing voor veel vrouwen om niet ondergeschikt te blijven aan de man. Wanneer de vrouwelijke leden echter moeite hebben met inspraak dan lijkt dit probleem wel opgelost te kunnen worden, namelijk via onderwijs. Door onderwijs hebben vrouwen meer kennis en worden zij zelfverzekerder om mannen te overtuigen tijdens de gemeenschappelijke vergaderingen. Valeria vertelde dat de toekomst voor de Bartolinas er positief uitziet, omdat in de nieuwe grondwet verschillende artikelen voor gelijk onderwijs voor jongens en meisjes zijn opgenomen. Hierdoor zal inspraak voor vrouwen in de loop der jaren verbeteren en zal er uiteindelijk gelijkheid komen. Het concept *chachawarmi* blijft dan ook volgens haar centraal staan, want door de belangstelling van de *Asemblea Constituyente* voor de inheemse gemeenschap van Bolivia zal in de toekomst rekening worden gehouden met de gelijkheid van man en vrouw.

6.

Conclusie

In het begin van deze scriptie heb ik melding gemaakt van verschillende feministische theorieën over de mogelijke gevolgen van multiculturele politiek voor de vrouw. Susan Okin gaat er van uit dat feminisme en multiculturalisme niet samengaan en dat het toekennen van rechten ter bescherming van etnisch-culturele groepen een negatieve invloed hebben op de positie van de vrouw. Een euvel bij deze discussies is dat er weinig geluisterd wordt naar de vrouwen, daarom ben ik in mijn onderzoek met deze vrouwen gaan praten. Uit dit empirisch onderzoek naar de ideeën van inheemse vrouwen over dit onderwerp, blijkt dat etnische en gender identiteit in hun oogpunt wel degelijk samen gaan, het één impliceert zelfs het andere. De leden van de Inheemse en Boeren Vrouwenbeweging Bartolina Sisa zijn ervan overtuigd dat als gevolg van de kolonisatie er nieuwe gender verhoudingen in Bolivia zijn ontstaan. Vanuit hun oogpunt worden vrouwen sinds de komst van de Spanjaarden in Bolivia onderdrukt, omdat de Spanjaarden het inheemse concept *chachawarmi* hebben verdrongen. Dit begrip voor de bescherming van dualiteit en complementariteit van man en vrouw heeft plaatsgemaakt voor machismo. De Bartolinas proberen nu *chachawarmi* te herintroduceren in de dagelijkse omgang van man en vrouw. Dit noemen zij de ‘dekolonisatie van gender’ waarmee de westerse invloed op man/vrouwverhoudingen wordt teruggedrongen. Dit gaat samen met het streven van vele andere inheemse bewegingen in Bolivia naar de ‘dekolonisatie van de politiek’ waarbij de politieke macht van *mestizos* wordt teruggedrongen, door aan de ene kant de participatie van de inheemse bevolking te versterken middels democratisering en aan de andere kant middels het claimen van autonomie.

Pas sinds de laatste decennia is er sprake van een politisering van de inheemse identiteit in Bolivia. Men kan zich afvragen waarom dit zo lang heeft geduurd aangezien de inheemse bevolking al sinds de komst van het kolonialisme wordt onderdrukt. Het begin van de huidige inheemse beweging in Latijns Amerika ligt bij de komst van het corporatistisch burgerschapsregime in de eerste helft van de twintigste eeuw. Met het corporatisme kwamen er landhervormingen en werd de inheemse bevolking aangemoedigd zich te organiseren in vakbonden (Yashar, 2005). Echter, de inheemse bevolking voelde zich niet betrokken bij het

corporatisme, want er werd van hun verwacht te assimileren. Hun etnische identiteit werd niet van belang geacht, de inheemse bevolking behoorde zich als boeren te identificeren. Ondanks de verbetering van hun rechten hield het nieuwe cultureel compromis van het corporatisme dus geen insluiting in van de inheemse bevolking, want alleen de *mestizo* identiteit werd door de staat erkend (Wimmer, 2002). Toch heeft het corporatisme door de landhervormingen en het geven van mogelijkheden om zich te organiseren in vakbonden een soort bescherming en een zekere vorm van autonomie geboden aan de inheemse gemeenschappen. Het eroderen van het corporatisme (en de uiteindelijke vervanging door het neoliberalisme) veroorzaakte dan ook een politisering van etnische identiteiten. De inheemse bevolking ging zich organiseren en maakte daarbij gebruik van de vakbondsstructuur. Dit resulteerde in de oprichting van de CSUTCB.

Op 10 januari 1980 heeft de *Federación de Mujeres Campesinas Indígenas y Originarias: Bartolina Sisa* zich afgescheiden van de CSUTCB, desalniettemin is hun werk nog steeds met elkaar verweven. De inheemse identiteit en de verbetering van de positie van de inheemse bevolking speelt een centrale rol in beide organisaties. Onderdeel van deze inheemse identiteit is het concept *chachawarmi* en ook hierdoor laten de vakbonden zich inspireren. Volgens *chachawarmi* horen man en vrouw altijd samen te werken en bij activiteiten en vergaderingen van de vakbonden behoren dus zowel mannen en vrouwen aanwezig te zijn. De doelstellingen van de twee vakbonden lopen dan ook parallel aan elkaar, maar voor hun belangrijkste doelstelling wordt niet alleen met elkaar, maar ook met andere sociale bewegingen in Bolivia samengewerkt. Dit is het krijgen van politieke invloed door middel van de politieke partij de MAS-IPSP. Veel van de activiteiten gaan dan ook over het ondersteunen van de MAS-IPSP. Door middel van deze politieke partij willen de Bartolinas het beleid beïnvloeden ter verbetering van de positie van de inheemse bevolking. De betrokkenheid van de regering bij de inheemse bevolking zal volgens de Bartolinas de positie vrouw verbeteren. De bevordering van inheemse cultuur gaat immers in hun ogen samen met gender gelijkheid volgens *chachawarmi*.

De Bartolinas plaatsen de etnische identiteit dus in het centrum van hun werkzaamheden en met behulp van het concept *chachawarmi* proberen zij de verbetering van de positie van de vrouw daarmee in verband te brengen. Deze manier van werken verschilt sterk van andere vrouwenorganisaties in Bolivia. In tegenstelling tot deze vrouwenorganisaties waarvan hoofdzakelijk *mestizas* lid zijn, heeft vrouwenemancipatie voor de Bartolinas niet de hoogste prioriteit. Juist onder de koepel van etnische identiteit wordt gender gelijkheid met behulp van

chachawarmi nagestreefd. Door de diepgaande etnische scheidingslijnen in de Boliviaanse samenleving en de daarmee gepaard gaande uitsluiting, kunnen de inheemse vrouwen zich niet identificeren met *mestizas*. De leden van de vrouwenorganisaties van *mestizas* vinden op hun beurt *chachawarmi* geen goede oplossing voor gender gelijkheid. Zij zijn van mening dat het bij *chachawarmi* slechts om fysieke aanwezigheid gaat, vrouwen krijgen hierdoor niet daadwerkelijk recht op inspraak. Ik heb tijdens mijn onderzoek ook gezien dat de Bartolinas in de praktijk wel degelijk te maken hebben met gender ongelijkheden. Mannen accepteren niet dat vrouwen zich buitenshuis ontplooien en de mannen van de CSUTCB zien de Bartolinas niet als hun gelijken bij gezamenlijke activiteiten. De oorzaak van deze problemen kan zowel worden gezocht binnen de inheemse cultuur als bij de man/vrouwverhoudingen die met het kolonialisme zijn geïntroduceerd. Aan de ene kant is de rolverdeling dat de man buitenhuis werkt en de vrouw haar taken dicht bij huis vervult in overeenstemming met datgene wat *chachawarmi* inhoudt. Aan de andere kant hoort de negatieve houding van de mannen tegenover vrouwen die zich buiten het huishouden proberen te ontplooien bij het machismo, waar de man zich superieur voelt aan de vrouw en het niet accepteert dat zij een maatschappelijk betere positie bekleedt dan hij. De mannelijke vakbondsleden zetten zich net als de Bartolinas in voor de verbetering van de positie van de inheemse bevolking en voor de heropleving van de inheemse cultuur, maar dit betekent niet dat zij het zelfde belang hechten aan *chachawarmi* of dat zij gender gelijkheid nastreven. De Bartolinas gaan ervan uit dat met het verdwijnen van de westerse invloeden een inheemse cultuur zal opleven die harmonieus is en geen machtsverschillen kent. Maar in de praktijk blijkt dat binnen inheemse samenlevingen ongelijke machtsverhoudingen bestaan.

Hoe komt het dat de Bartolinas doen voorkomen dat er harmonie bestaat in de inheemse cultuur in Bolivia en dat de relatie tussen man en vrouw in evenwicht is? Dergelijke idealisering van de inheemse cultuur worden om verschillende redenen door inheemse autoriteiten over de hele wereld toegepast. Antropologen hebben gesteld dat essentialisering en romantisering ten eerste de kans op financiële steun door internationale organisaties vergroten en ten tweede dat inheemse bewegingen deze idealisering toepassen om toegang tot collectieve etnische rechten te krijgen (Sieder & Witchell 2001).

De eerste reden om strategische essentialisering toe te passen is in verband te brengen met het belang dat internationale organisaties hechten aan multiculturalisme. Dit zijn organisaties zoals de VN, het IMF, de ILO, de Wereld Bank en NGOs die financiële steun kunnen bieden.

Deze westerse organisaties staan vaak op het standpunt om traditionele inheemse bevolkingen te beschermen tegen de assimilerende krachten van de westerse cultuur en economische grootmachten. Om hun behoefte aan financiële steun duidelijk te maken dienen inheemse bewegingen hun discours aan te passen aan de denkbeelden van deze internationale organisaties die vaak een romantische en harmonieuze voorstelling hebben van inheemse bevolkingsgroepen. Het verkrijgen van financiële steun van NGOs is niet vanzelfsprekend, maar wordt gedomineerd door concurrentie en onzekerheid. De groepen die hun inheemse achtergrond op de meest strategische wijze in weten te zetten, krijgen de meeste aandacht in het westen en ontvangen zodoende ook de meeste financiële steun. Waardoor het uiteindelijk de meest ‘authentieke’ en niet de meest hulpbehoevende bevolkingsgroepen zijn die kans maken op de financiële middelen van ontwikkelingsorganisaties (Bob, 2005).

De tweede reden voor inheemse bewegingen om strategische essentialisering toe te passen is in verband te brengen met het geldende juridische systeem. De vorming van culturele kenmerken van inheemse groeperingen wordt beïnvloed door de manier waarop bewijsvoering en juridische conventies zijn opgesteld (Cowan et. al., 2001:12). Doordat er op juridisch niveau vaak gebruik gemaakt wordt van strak omlijnde en duidelijk definieerbare categorieën, moeten actiegroepen er wel voor zorgen dat zij een homogeen en coherent beeld van hun cultuur presenteren. Daarmee wordt een homogeniteit verondersteld die er niet is (2001, p. 10-11).

In werkelijkheid zijn culturen nooit essentieel, samenlevingen zijn juist zeer flexibel en veranderlijk. Het feit dat inheemse bewegingen een essentialistisch beeld schetsen van de inheemse cultuur waarbinnen geen sprake is van machtsongelijkheden en enkel harmonie is, toont dan ook nog maar eens te meer dit dynamische karakter van cultuur aan. De romantisering van man/vrouw verhoudingen wordt een instrument in de strijd tegen etnische ongelijkheden. Door deze romantisering worden echter de bestaande onderdrukkende relaties binnen de inheemse cultuur verborgen. De complexiteit en machtsdynamiek blijven daarmee buiten beeld.

Epiloog

Op mijn laatste dag in Cochabamba had ik, zoals ik dat zo vaak tijdens mijn onderzoek had gedaan, weer met Magui afgesproken op de het kruispunt van de straten Aguirre en Jordan. We konden elkaar die dag pas 's middags ontmoeten, want Magui gaf altijd op vrijdag ochtend Quechua-les op een taleninstituut. Zoals altijd bijzonder keurig op tijd, kwam Magui aanlopen met haar lesboek net boven haar hoofd gehouden tegen de felle zon die haast altijd leek te schijnen in Cochabamba. Samen liepen we vanaf daar nog drie blokken tot we bij het hoofdkantoor van de Bartolinas aankwamen. Toen we het kantoor binnen kwamen zat Valeria achter haar bureautje onderuit gezakt een beetje televisie te kijken. Met een beteuterd gezicht keek ze ons aan toen we het kantoor binnenstapten. 'Wat erg dat je nu al weer weg gaat,' zei ze meteen 'Wanneer vertrek je?' Ik haalde mijn schouders op vertelde over mijn vlucht en dat ik ruim van te voren in La Paz wilde aankomen 'Er gaan nog zoveel dingen hier in Bolivia gebeuren, binnenkort is het *referendum revocatorio*³⁴...dan kan je weer mee lopen met de marsen...en over een maand gaat de directie naar Peru voor een overleg met ander inheemse vrouwenbewegingen, dat is ook heel goed voor je onderzoek'. Ik zuchtte en zei dat ik het inderdaad jammer vond om die dingen niet mee te kunnen maken, maar dat ik wel genoeg informatie had. 'Ik kan altijd wel blijven, er zullen altijd nieuwe dingen gebeuren, eens moet ik er toch een eind aan knopen'. Maar ik voelde me wel meer dan vereerd dat Valeria die nieuwe zaken zo graag met mij had willen delen. Magui keek mij zorgelijk aan en vroeg of ik echt wel genoeg informatie had. 'Ik zal je altijd op de hoogte blijven houden van wat hier gebeurt' beloofde ze mij. Valeria knikte 'Maar het is zo snel gegaan, we hadden nog zo veel leuke reisjes kunnen maken, naar Chapare en naar Toro Toro' Waarop de reactie van Magui was: 'Laten we nog even naar Quillacollo gaan!' Ze keek mij aan en zei 'Je wilde toch nog een aantal traditionele doeken kopen? Vandaag is er markt in Quillacollo...dan kunnen we je mooi helpen wat van de prijs af te krijgen.' Zelfs Valeria stemde in om mee te gaan, er werden toch geen directieleden en telefoontjes meer verwacht die middag. Na mijn aankopen zou ik alleen terugreizen naar Cochabamba dus trakteerde ik nog op een laatste typisch Boliviaanse *salteña* die

---

³⁴ Op 10 augustus 2008 was het *referendum revocatorio* waar er werd gestemd of de president Evo Morales, wel of niet aan de macht mocht blijven zonder nieuwe verkiezingen uit te schrijven. De uitkomst was 'ja' met 67.4 procent

we opaten op het pleintje voor de kerk van Quillacollo. Stilletjes staarden we voor ons uit. Ik keek naar de kerk en dacht aan de keer dat Magui me had meegenomen naar een zondagse mis en ik daar nogal geïrriteerd had gezeten, omdat we eigenlijk een vergadering tussen de mannen en vrouwenbond van Quillacollo gingen bijwonen. Maar die was tot mijn grote spijt afgelast. Nu was mijn onderzoeksperiode afgelopen, waren Cochabamba en de mensen om mij heen vertrouwd geworden en stond mij een nieuw avontuur terug in Nederland te wachten met het schrijven van deze scriptie. Ik zuchtte en keek naar de grond. Valeria keek me aan ‘We gaan je nog missen’ zei ze ‘Onze eigen *gringita*’ voegde ze er lachend aan toe. Ik glimlachte en keek naar Magui en Valeria die naast elkaar zaten. In mijn onderzoek had niet alleen ik vriendschappen bij de Bartolinas opgebouwd, ook Magui en Valeria waren in deze tijd goede vrienden met elkaar geworden. Dat besepte ik nu pas. Ik had me geen leuker onderzoeksresultaat kunnen wensen.

Literatuurlijst

D.Y. Arnold (1997) *Más allá del Silencio: las Fronteras de Género en los Andes*. La Paz: CAISE, ILCA

D.Y. Arnold en A. Spedding (2005) *Mujeres en los Movimientos Sociales en Bolivia 2000-2003*. La Paz: CIDEM, ILCA

S. Benhabib (2002) *The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era*. Princeton: Princeton University Press

C. Bob (2005) *The Marketing of Rebellion: Insurgents, Media, and International Activism*. Cambridge: Cambridge University Press

A. Canessa (2005) *Natives making Nations: Gender, Indigeneity, and the State in the Andes*. Tuscon: University of Arizona Press

A. Canessa (2006) Todos Somos Indígenas: Towards a New Language of National Political Identity. In: *Bulletin of Latin American Research* Vol. 25, No. 2, pp. 241-263

H.V. Carby (1996) White Women Listen! Black Feminism and the Boundaries of Sisterhood. In: *Black British Cultural Studies: a Reader*. eds. H.A. Baker Jr., M. Diawara en Ruth H. Lindeborg. Chicago: University of Chicago Press

J. K. Cowan, M.B. Dembour en R.A. Wilson (2001) Introduction. In: *Culture & Rights: Anthropological Perspectives*. eds. J.K. Cowan, M.B. Dembour en R.A. Wilson. Cambridge: Cambridge University Press

A. García Linera, M. Chavez León en P. Costas Monje (2008) *Sociología de los Movimientos Sociales en Bolivia: Estructuras de movilización repertorios culturales y acción política*. La Paz: Plural editores

S. Hesse-Biber en G.L. Carger (2000) *Working women in America: Split dreams*. New York: Oxford University Press

H. van Hoof (2006) *De strategische positie van Aymara vrouwen in lokale bestuursprocessen*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.

J.E. Jackson en K.B. Warren (2005) Indigenous Movements in Latin America, 1992–2004: Controversies, Ironies, New Directions. In: *Annual Review of Anthropology* Vol. 34, pp. 549-573

I. Mamani Ochoa (2008) *Plan estrategico de la FNMCI OB 'BS' (2008 – 2017)*. La Paz: COINCABOL

S.L. Mattiace (2003) *To See With Two Eyes: Peasant Activism and Indian Autonomy in Chiapas, Mexico*. Albuquerque: University of New Mexico Press

K. Monasterios (2007) Bolivian Women's Organizations in the MAS Era. In: *Nacla Report* March-April

K. Monasterios, P. Stefanoni en H. Do Alto (2007) *Reinventando la nación en Bolivia: movimientos sociales, Estado y poscolonialidad*. La Paz: Plural editores

J. Nagel (2003) *Race, ethnicity, and sexuality: intimate intersections, forbidden frontiers*. Oxford: Oxford University Press

K. Rolin (2004) Three Decades of Feminism in Science: From "Liberal Feminism" and "Difference Feminism" to Gender Analysis of Science. In: *Hypatia* Vol. 19 No. 1, pp.292-296

A. Sen (2006) *Identity and Voilence: The Illusion of Destiny*. New York: W.W. Norton & Company

Sieder, R. en J. Witchell (2001) *Advancing Indigenous Claims Through the Law: Reflections on the Guatemalan Peace Process*. In: *Culture & Rights: Anthropological Perspectives*, eds. J.K. Cowan, M.B. Dembour en R.A. Wilson. Cambridge: Cambridge University Press

M. Stephenson (1999) *Gender and Modernity in Andean Bolivia*. Austin: University of Texas Press

D. J. Yashar (2005) *Contesting Citizenship in Latin America: the rise of Indigenous Movements and the Postliberal Challenge*. New York : Cambridge University Press

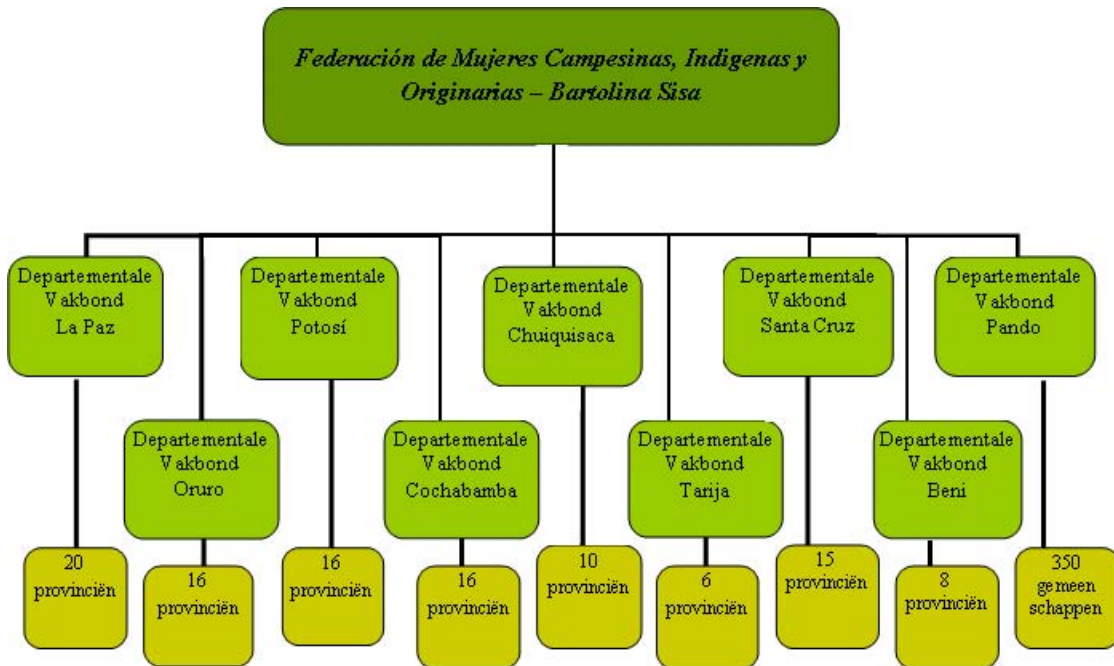
A. Wimmer (2002) *Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict: Shadows of Modernity*. Cambridge: Cambridge University Press

S. M. Okin (1999) *Is Multiculturalism Bad for Women?* Princeton: Princeton University Press

G. Patscheider Estrada (2007) *Nosotras y las Otras*. Cochabamba: IFFI

N. G. Postero (2007) *Now we are Citizens: Indigenous Politics in Postmulticultural Bolivia*. Palo Alto: Stanford University Press

Bijlage 1: Organigram van de `Federación de Mujeres Campesinas, Indígenas y Originarias – Bartolina Sisa`

Bijlage 2: Directie departement Cochabamba

Uitvoerend Secretariaat

Julieta Sejas Panoso

Algemeen Secretariaat

Dalia Terceros Mamani

Secretariaat van buitenlandse zaken

Maria Ascui

Secretariaat van belasting

Amalia Sánchez

Secretariaat van notulen

Judith Guzman

Secretariaat van organisatie

Gregoria Maldonado

Secretariaat van vakbondscapaciteiten

Isabel Choque

Secretariaat van gezondheid, onderwijs en cultuur³⁵

Felicidad Ortuño

Secretariaat van defensie

Virginia Ramírez

Secretariaat van pers en propaganda

Quintina Maldonado Cruz

Secretariaat van natuurlijke hulp bronnen en milieu

Damiana Coaquira

Secretariaat van de bescherming van het cocablad

Justina Cruz

Secretariaat van conflicten

Marina Flores

Afgevaardigde van het APDHB³⁶

Albertina Baldirroina

---

³⁵ Officieel hoort dit secretariaat op gedeeld te zijn

---

³⁶ Asamblea Permanente de Derechos Humanos de Bolivia

Bijlage 3: Bijgewoonde georganiseerde activiteiten

Datum	Plaats	Organisatie	Onderwerp
08-03-2008 09-03-2008	Vintu	Directies provincies Cochabamba Bartolina-Sisa	Maandelijkse evaluatie en presentatie over de constitutie
17-03-2008	Cochabamba	Directie departement Cochabamba Bartolina-Sisa	Evaluatie samenwerking binnen de directie
19-03-2008	Quillacollo	Directie provincie Quillacollo Bartolina-Sisa en mannen vakbond	Provinciale evaluatie mannen en vrouwen vakbond samenwerking
24-03-2008	Cochabamba	Directie departement Cochabamba Bartolina-Sisa	Evaluatie samenwerking binnen de directie
28-03-2008	Cochabamba	Directie departement Cochabamba Bartolina-Sisa en mannen vakbond	Departementale evaluatie mannen en vrouwen vakbond samenwerking
12-4-2008 14-4-2008	Sucre	Nationale vakbond Bartolina-Sisa	Nationale twee jaarlijkse congres
28-04-2008	Cochabamba	Directie departement Cochabamba Bartolina-Sisa	Evaluatie samenwerking binnen de directie
29-04-2008	Cochabamba	Directie departement Cochabamba Bartolina-Sisa	Workshop Microniveau ontwikkeling
01-05-2008	Cochabamba	Directie departement Cochabamba Bartolina-Sisa	Mars Dag van de arbeid
04-05-2008	Cochabamba	Alle leden van de Bartolinas uit het departement Cochabamba	Protestmars Referendum voor autonomie Santa Cruz
06-05-2008	Tikimaya	Syndicaat Tikimaya Bartolina-Sisa	Een wekelijkse vergadering op micro niveau
08-05-2008	Cochabamba	Directie departement Cochabamba Bartolina-Sisa en mannen vakbond	Jubiläum mannenvakbond
15-05-2008 16-05-2008	Cochabamba	Directie departement Cochabamba Bartolina-Sisa	Workshop inheemse rechten
16-08-2008	Cochabamba	Directies provincies Cochabamba Bartolina-Sisa	Maandelijkse evaluatie

Bijlage 4: Lijst met informanten

Sleutelinformanten

Dalia Terceros	Algemeen secretaris Bartolinas Cochabamba
Felicidad Cruz	Lid in Tikimaya
Judith Guzman	Secretariaat notulen Bartolinas Cochabamba
Julieta Cejas	Presidente Bartolinas Cochabamba
Leonilda Zurita	Presidente Bartolinas nationaal
Magaly Hinojosa	Sociologe, voormalig onderzoeker Bartolinas
Maria Ascul	Secretariaat van buitenlandse zaken Bartolinas Cochabamba
Valeria Alanez	Secretaresse Bartolinas Cochabamba

Informanten

Felicidad Ortuño	Secretariaat van gezondheid, onderwijs en cultuur Cbba
Maria Lohman	Ex-directrice CEDIB, oprichtster SomosSur
Patricia Reynolds	Lerares Spaans
Lily Reynolds	Lerares Spaans
Bruno Reynolds	Zoon leraren Spaans
Adolfo Ticuna	Antropoloog, La Paz
Miguel Rodríguez	Bibliothecaris en politicoloog
Antonio Mayorga	Hoogleraar sociologie UMSS
Rebeca Delgado	Werkzaam in de raad van de constitutie
Cecilia Estrada	Directrice IFFI
Guida Machaca	Medewerker Proeibandes
Mabel Prada	Directrice Promujer
Monica Tellez	Medewerker SLIM
Claudia Benavides	Directrice SLIM
Miguel Angel Barrientos	Documentaire maker Bartolinas Cochabamba en FCUTCC
Jhony Laime	Secretaris van de CSUTCB departementaal
Maria Luca	Medewerker Mujeres Creando
Felicia Zanor	Secretaris Bartolinas La Paz
Christina Baretos	Secretaris Bartolinas La Paz
Valentina Codiga	Directrice Bartolinas La Paz
Marcelo Castro	Medewerker Gregoria Apaza
Ziolo Flores	Lid Conamaq
Elías Quelca	Mannelijke leider Conamaq, de tata
Ana Nieves	Vrouwelijke leider Conamaq, de mama
Leopoldo Fernández	Man CSUTCB Tikipaya
Max Fernández	President Movimiento Indio Tupaj Katari La Paz Beti
Betty Pinto	Defensor del Pueblo
Gloria Márcia	Projectleider CEDIM
Cecilia Zenteno	Medewerkster INDICEP
Jahuer Carrasco	Directeur INDICEP
Leandra Apaza Yucra	Lid Bartolinas Tapacari
Norma Mendoza	Aardappelverkoopster op de markt